

OGLV MAGAZINE

VERENIGING TOT BEHOUD VAN OUD, GROEN EN LEEFBAAR VOORSCHOTEN

Colofon

OLGV Magazine is een uitgave van De Vereniging tot behoud van Oud, Groen en Leefbaar Voorschoten. Het verschijnt jaarlijks en wordt in december bij alle leden van OGLV bezorgd.

Website

www.oglv.nl

Redactie

Henny van der Klis
Marijke Reinsma

Redactieadres

nieuwsbrief@oglv.nl

Ledenadministratie

Ton de Jong
ledenadmin@oglv.nl
B S van der Oyelaan 54
2252 EC Voorschoten

Bezorging

Tineke de Jong
bezorging@oglv.nl
071-561 61 13

Advertenties

Henny van der Klis
nieuwsbrief@oglv.nl

Verkoop losse nummers

Dailyshop
Schoolstraat 13
2251 BE Voorschoten

Fotografie

René Zoetemelk

Vormgeving en drukwerk

Grapefish, Voorschoten

Burgemeester Treub

UW WONING VERKOPEN DOET U BIJ "FRANS SPENDEL MAKELAARDIJ".

Maak vandaag nog een afspraak!

40 jaar ervaring

Geen instapkosten

Kennis van omgeving

No Cure, No Pay

Voorstraat 35 2251 BM Voorschoten Telefoon 071 - 562 00 02 E-mail info@spendel.nl

Gratis promotie en presentatie van uw woning!

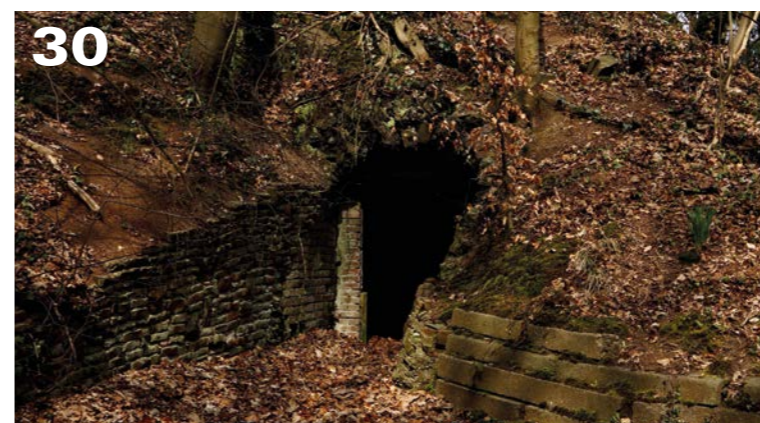
INHOUD

2
Treub:
Van beschermeling naar
krachtige burgemeester

20
Het Paapje:
Herinneringen aan een
kunstzinnig atelier

30
Een mysterieuze grot in de tuin van Beresteijn

En verder:

- 12** Voorschoten en de Eerste Wereldoorlog
- 24** Van stoomtram naar stroomtram
- 29** Stadswandeling door oud Voorburg met inleiding in museum Swaensteyn
- 34** Aandachtspunten van de Planologiecommissie van OGLV
- 36** Activiteitenprogramma 2019
- 36** Serie lezingen Focus op Voorschoten

Omslag:

Waterpomp Voorstraat. Foto: René Zoetemelk

De Vereniging tot
behoud van Oud,
Groen en Leefbaar
Voorschoten

Beste lezers,

Voor het tweede jaar ligt voor u een prachtig magazine met interessante artikelen over Voorschoten, ons mooie dorp! Onze vereniging heeft zich ook dit jaar weer ingezet voor een oud, groen en leefbaar Voorschoten. Er was overleg met de gemeente over verschillende onderwerpen waarbij wij onze zorg hebben uitgesproken of aandacht hebben gevraagd voor projecten en erfgoed in het dorp en bezochten voorlichtingsbijeenkomsten over nieuwbouwapplannen of wegeaanleg. Er werden zienswijzen ingediend en bezwaar gemaakt tot de Raad van State aan toe. De planologiecommissie is daarbij zeer actief betrokken. Stan Dessens, voorzitter van onze planologiecommissie, doet hiervan verderop in dit magazine verslag.

De activiteitencommissie heeft dit jaar opnieuw gezorgd voor mooie excursies en ook het programma voor het volgend jaar ziet er weer veelbelovend uit. Daarnaast hebben wij ook dit jaar weer de Open Monumentendag in ons dorp georganiseerd en met 6500 bezoekers aan de opengestelde monumenten mogen we spreken van een groot succes. Bart van Oirsouw heeft deze dag vele jaren georganiseerd en gecoördineerd. Voorwaar een hele prestatie om op de dag zelf, als duizenden bezoekers de Voorschotense monumenten gaan bezoeken, alles voor elkaar te hebben. Afspraken met de bewoners en eigenaren van de gebouwen, vele vrijwilligers geworven en geïnstrueerd, contact met scholen, met de gemeente, met andere organisaties. Zonder organisatietalent en doorzettingsvermogen is zoiets niet mogelijk. Het was dus even slikken toen Bart aankondigde dat hij toe was aan iets anders. Het goede nieuws is dat Bart een opvolger heeft gevonden voor deze uitdagende opgave. Marco van der Meij is bereid het stokje van Bart over te nemen.

Na eerdere succesvolle lezingen leek het ons een mooi idee om in de donkere avonden van najaar en winter een lezingencyclus te organiseren. Het bestuur heeft contact gezocht met het Museum van Voorschoten en we zijn heel blij dat we samen een serie lezingen kunnen organiseren onder de titel "Focus op Voorschoten". Ook hierover leest u meer in dit Magazine.

Maar, naast de geschiedenis is er ook het heden en de toekomst. We zijn trots op ons dorp en moeten alert zijn op de planologische ontwikkelingen in en rond Voorschoten. Daarbij gaat het nu vooral om de plannen voor de Poort van Voorschoten (bebouwing rond de kerk Het Kruispunt), bestemmingsplan Noortveer (Duivenvoordecorridor) en de plannen voor bebouwing aan de Leidseweg Noord (Arsenaal/Segaar). Het heeft en blijft ook het komend jaar onze aandacht houden!

Het bestuur wenst u veel plezier met ons magazine, mooie dagen in december en een goed 2019. We hopen u te treffen op de lezingen en onze Algemene ledenvergadering in april 2019.

Helmi de Ruiter

G. Besuyen Rijwielspecialist

Voorstraat 13
2251 BL Voorschoten

Tel: (071) 561 27 02

info@gbesuyen.nl

www.gbesuyen.nl

Treub

Van beschermeling naar krachtige burgemeester

Het levendige Treublein in Voorschoten houdt de herinnering aan een belangrijke burgemeester en vader van drie begaafde en succesvolle zonen en een dochter in stand. Jacobus Petrus Treub was een bijzondere burgemeester. Niet alleen door zijn eenvoudige achtergrond maar ook doordat hij op grond van zijn overtuigingen een enorme invloed heeft gehad op de ontwikkeling van Voorschoten tijdens de 19e eeuw.

Door Wim van den Eijkel

Een jonge burgemeester

Jacobus Petrus Treub werd op 19 december 1818 geboren op Duivenvoorde. Hij had Zwitserse grootouders. Zijn grootvader Hans Jacob Treub diende in de garnizoensplaats Vlissingen als Zwitsers huursoldaat. Jacob Petrus' vader, Melchior Treub, werd in 1767 Vlissingen geboren. Vader Melchior werd eind 1811 benoemd tot rentmeester van Duivenvoorde door Andries baron van Pallandt. Deze van Pallandt behartigde als voogd de belangen van zijn nichtje Henriette baronesse Neukirchen genaamd Nijvenheim (1807 -1849) die in 1817 Duivenvoorde erfde.

Wat er over de jeugd van Jacobus Petrus bekend is, komt voornamelijk uit Herinneringen en overpeinzingen, een autobiografie waarin zijn zoon Wim Treub (1858-1931) terugblijkt op zijn jeugd jaren in Voorschoten.¹ Zijn moeder, Marie Louise Cornaz, vertelde dat Jacobus Petrus maar tot zijn tiende jaar onderwijs op de dorpsschool had gevolgd. Het onderwijs was volgens haar slecht daar de onderwijzer een reumatische oudkoetsier was.

¹ M. W. F. Treub, Herinneringen en overpeinzingen, 1931, p. 1.

< Treub rond 1867. jpg: J.P. Treub, GAWV, Verzameling Treub, inv. nr. 120. De foto was zeer waarschijnlijk afgedrukt op zijn visitekaartje. Het is een zgn. borststuk en toont Treub rond 1867.

Dit bekende verhaal is aantoonbaar onjuist. Na een vergelijkend examen was Cornelis de Jong in 1823 onderwijzer op de dorpsschool geworden, bleef dit tot 1860, zonder dat er ooit klachten van de Provinciale schoolopziener kwamen.² Bovendien onderwees De Jong in de jaren 1830-40 op het kasteel de kinderen Steengracht. Misschien dat de jonge Treub in Veur, waar zijn vader toen secretaris was, de lagere school bezocht, maar daar was Hueber toen hoofdonderwijzer, die ook voor het prestigieuze Instituut Noorthey werkte.³ Dus dat de kleine Treub maar een paar jaar lager onderwijs zou hebben genoten kan niet aan de onderwijzer hebben gelegen. Waarschijnlijk was Jacobus Petrus gewoon begaafd. Volgens Wim Treub zouden ook de opvattingen van vader Melchior de schoolgang van Jacobus Petrus hebben beïnvloed.⁴ Melchior zou een aanhanger zijn van de opvoedingsideeën van Rousseau. Een kind moest zich vrijelijk kunnen ontplooiën en school en bemoeienis van ouderen belemmerden die vrije ontwikkeling.

Henriette baronesse Neukirchen, die op haar tiende het kasteel Duivenvoorde erfde, trouwde in 1830 met de zeer vermogende jonkheer Nicolaas Johan Steengracht (1806-1866). Hij moet in Jacobus Petrus een talentvolle jongen hebben gezien die bij zijn vader veel praktische ervaring opdeed met het rentmeesterschap en in de secretarie van Veur.⁵ We zien dat hij al als twintigjarige zijn vader vervangt bij het sluiten van de gemeenterekening van Voorschoten en optreedt als gemachtigde van Steengracht bij transacties van onroerend goed.⁶ Dat Steengracht plannen had met de jonge Treub kwam ook omdat hij als ambachtsheer overhoop

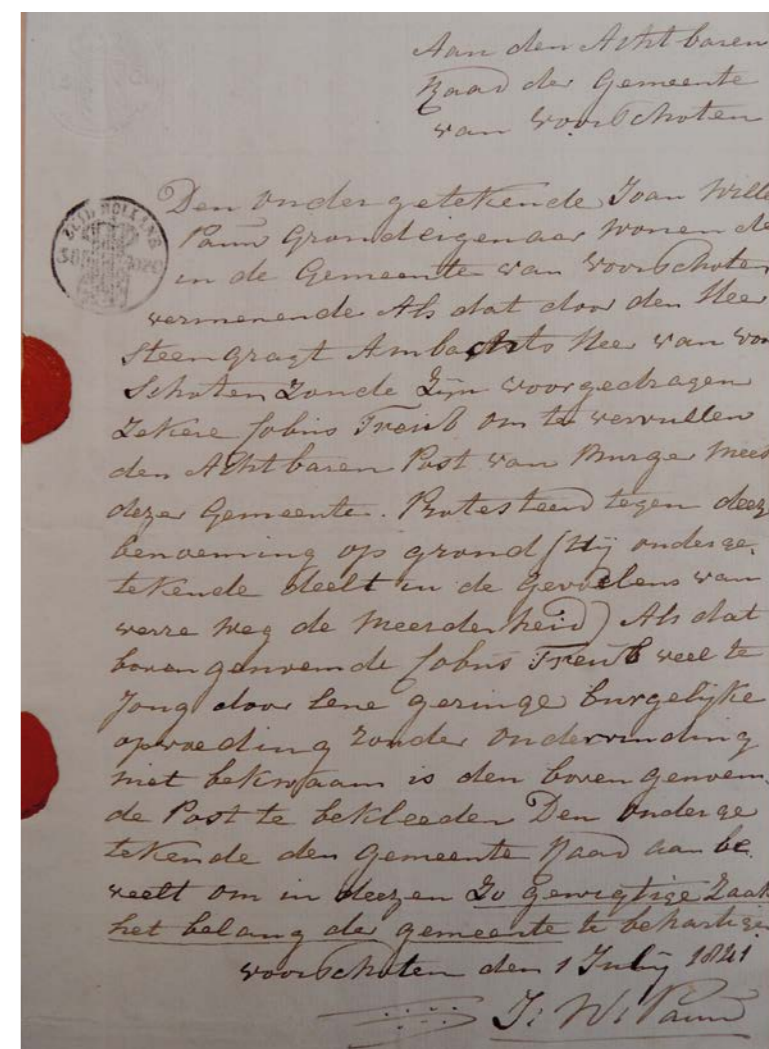
² GAWV, NAV, inv. nr 73, Uitgaande brieven 1823, nr 176, 11 november 1823.

³ HGA, Archief Leidschendam-Voorburg, toegangsnummer 2.5.2.9, Onderwijs Veur, brief G.A. Hueber aan de burgemeester, assessoren en de gemeenteraad van Veur, 1 maart 1841.

⁴ Treub, Herinneringen, p. 3.

⁵ Melchior Treub kwam met vrouw en dochter 28 november 1811 vanuit Amsterdam naar het kasteel Duivenvoorde en begon hier op 1 januari 1812 als rentmeester. Duivenvoorde was toen onbewoond en zou dit tot 1820 blijven. Zie: A. W. Beelaerts van Blokland, Bewogen bezit, in: Duivenvoorde. Bewoners, landgoed, kasteel, interieur en collectie. Annette de Vries (red.), p. 27-28.

⁶ NAV, inv. nr 05, Notulen Gemeenteraad, 11 augustus 1839 en NAV, inv. nr 8291, notaris J. Tromer, minuutakten 1841, akte nr 38, 3 augustus 1841.

Brief van Pauw d.d. 1 juli 1841, Notulen Gemeenteraad 2 juli 1841, bijlage, GAWV, NAV, inv. nr. 7.

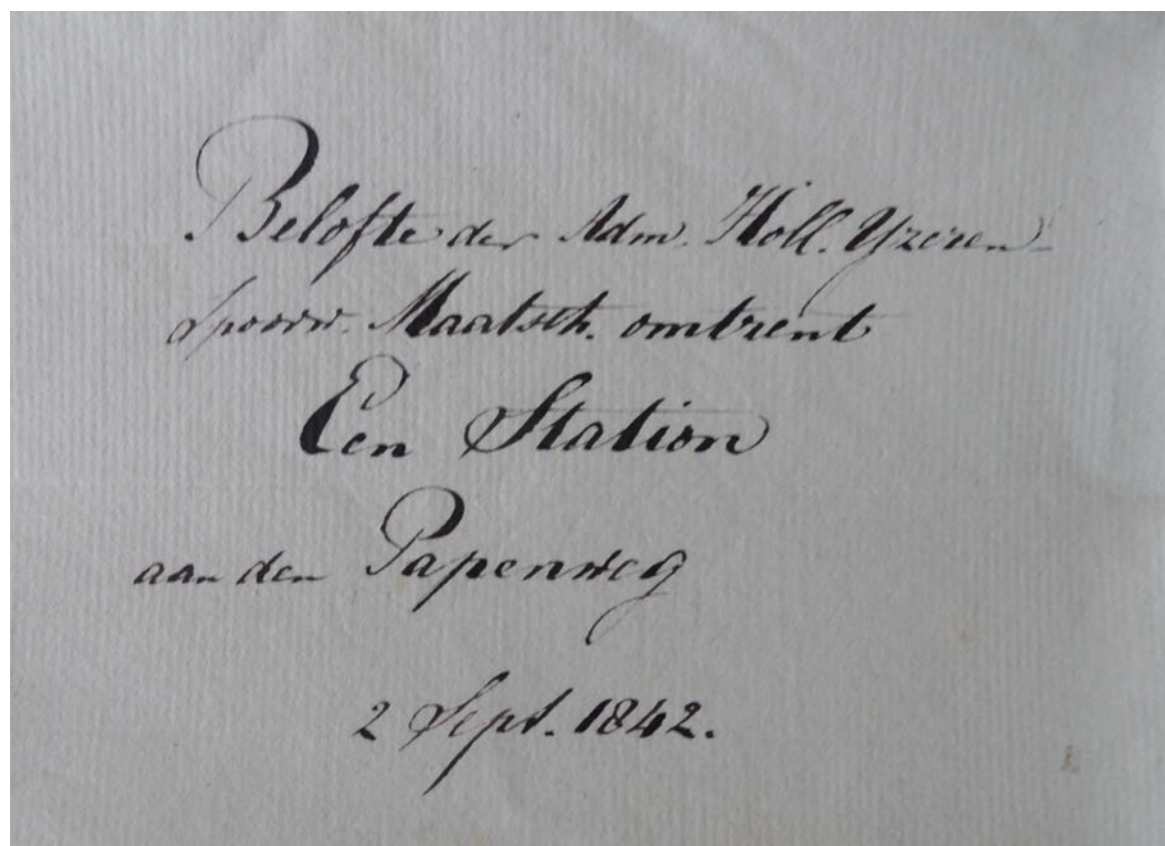
lag met de burgemeester van Voorschoten, Coenraad van Eijk (1783-1841). In 1831 begon Steengracht een juridische procedure om Van Eijk uit zijn ambt te ontsetten, echter zonder succes.

Toen Van Eijk in 1841 plotseling overleed droeg Steengracht bij de minister van Binnenlandse Zaken onmiddellijk de jonge Treub voor als burgemeester en secretaris van Voorschoten.⁷ In de Gemeenteraad waren de stemmen verdeeld: hij zou met zijn 22 jaren voor deze positie te jong en onervaren zijn.⁸ In het dorp stond de familie Treub bekend als buitenkerkelijk wat in die tijd ongebruikelijk was. Maar ook de bewoners van buitenplaatsen roerden zich. De freules

⁷ NA, 3.02.20.02, Provinciaal Bestuur Zuid-Holland, 1841, inv.nr 1612-1613.

⁸ NAV, inv. nr 05, Notulen Gemeenteraad, 14 januari 1842.

>>

Enveloppe van de brief waarin de toezeggingen over het station en de halte achter het kasteel waren opgenomen, Archief Stichting Duivenvoorde.

Van Zuylen van Nijevelt van Bijdorp vonden de voordracht onbegrijpelijk. Een paar weken na het overlijden van Van Eijk kwam er bij de gemeenteraad een brief binnen van jonkheer Joan Willem Pauw van Klein Langenhorst. Pauw stamde uit het bekende Amsterdamse regentengeslacht en was hier een belangrijke grondeigenaar. Hoewel Pauw het in dit schrijven heeft over een zekere Cobus Treub en de Heer Steengracht, is de boodschap helder: Treub is onbekwaam voor de vervulling van deze post. Hij is te jong, genoot een gering burgerlijke opvoeding en mist ondervinding. Namens "de verre meerderheid van de gemeente" roept hij de raad op "het belang van de gemeente te behartigen."⁹

Maar Steengracht zette door, zeer tegen de zin van het familielid, Schimmelpenninck van der Oye, die toen minister van Binnenlandse Zaken

was. Schimmelpenninck vond Steengrachts voordracht van de jonge Treub zeer onverstandig, maar wilde de zaak niet op de spits drijven: "Hoe kan men iemand die nog gerekend word zelf onder voogdij te staan tot voogd eener gemeente voordragen?... Maar zijn Hoog Welgeboren moet het zelf weeten"¹⁰

En zo werd Treub op 25 februari 1842 benoemd tot burgemeester en secretaris van Voorschoten.

Treubs program

Wie was deze 23-jarige burgemeester die, zoals hij zei, "deze nederige plattelandsgemeente" meenam in de modernisering in de tweede helft van de 19e eeuw?

Zijn burgemeesterschap was een eenmans-bedrijf. Hij werkte vanuit huis, waar een kamer

⁹ idem, 2 juli 1841. Bij het 25-jarig ambtsjubileum kwam de Gemeenteraad in bijzondere zitting bijeen en besloot eenstemmig, gezien de uitstekend manier waarop hij zijn ambt al die jaren had vervuld, bij Raadsbesluit deze protestbrief uit het notulenboek van de Gemeenteraad te verwijderen.

¹⁰ NA, 3.19.12.02, Supplement Steengracht, inv. nr 235, Brieven van Henriette J. A. Torck aan haar achternicht Henriette J. C. Neukirchen genaamd Nijvenheheim, vrouwe van Duivenvoorde. In deze omslag bevindt zich een briefje van A.W. baron Schimmelpenninck van der Oye, toen minister van Binnenlandse zaken.

diende als secretarie voor zijn nevenfunctie van gemeentesecretaris.¹¹ Het ambtelijk apparaat bestond uit een bode en een veldwachter. Vergaderingen vonden plaats in een achterzaal van Het Wapen.¹² Omdat hiermee alle ruimte bestond voor een persoonlijke ambtsinvulling rijst de vraag: wie was de mens Treub?

Het mensbeeld van Treub was opgebouwd uit aantal waarden die hij zag als vereisten voor het realiseren van de Voorschotense samenleving. Arbeidsethos was zo'n voorwaarde. Hij geloofde in het begrip productieve deugd, dat onder progressief liberalen ontstond rond het midden van de 19e eeuw.¹³ Volgens dit idee was je pas een volwaardig lid van de samenleving wanneer je door arbeid economische zelfstandigheid had verkregen en op die manier je bijdrage kon leveren aan de samenleving. Daarom had Treub een afkeer van de bedeeden, die als parasieten niets bijdroegen aan de maatschappij. Wie economisch zelfstandig was kreeg het kiesrecht en kon zo, ook op lokaal niveau, verantwoordelijkheid dragen voor een rechtvaardige gemeenschap. Daarnaast hechtte hij sterk aan waarden als deugdzaamheid en soberheid.

Deze kijk op mens en samenleving verklaart waarom Treub bij zijn 25-jarig ambtsjubileum juist het onderwijs omschrijft als "de kostbaartsen parel" die aan zijn zorg is toevertrouwd. Het was een taak, en in zijn geval van de lokale overheid, te zorgen voor goed onderwijs zodat een mens zich kon ontwikkelen tot een economisch en politiek volwaardig lid van de samenleving.

¹¹ Drie dagen na zijn benoeming tot burgemeester kocht jhr Steengracht twee huizen in de huidige Treubstraat, waaronder een woonhuis voor Treub – de plaats waar nu het pand van bakker Verhoog staat. NA, 3.02.12.02, Supplement Steengracht, inv. nr 126, Kasboek N. J. Steengracht, 28 februari 1842. Vermoedelijk in 1850 kocht Treub dit woonhuis, waarin ook de secretarie was gevestigd, van Steengracht.

¹² Vanaf de "omwenteling van 1795" vergaderde de Municipaliteit – Gemeenteraad – niet meer in het Ambachtshuis, een symbool van de voorbije tijd, maar tussen het volk in een herberg. Het Ambachtshuis werd in 1811 verkocht aan een particulier en sindsdien kwam de Gemeenteraad bij elkaar in het Wapen van Voorschoten.

¹³ Siep Stuurman, Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat, 1992, p. 226-227.

Toekomstgericht

Nog voordat Treub zich met het onderwijs in Voorschoten kon gaan bezighouden, werd hij in beslag genomen door een voorbode van de moderne tijd die letterlijk zijn dorp binnen kwam: de spoorweg.

In 1840 beschreef een Leidse student de leegte van het landschap rond Leiden:

"Links of regts, met vermoeiende afwisseling, de vaart, en daar achter onafzienbare weilanden met onafzienbare slooten doorsneden, waarboven hier en daar een alleenstaande boom, hut of molen uitsteekt. De enige wezens, die dit, op zich zelf doodsche landschap eenig leven bijzetten, waren koebeesten en boeren die met domme verwondering de hen voorbij ijelende jongelui naogden..."¹⁴

Drie jaar later kwam hier drastisch verandering in toen op 1 mei het station Voorschoten in gebruik werd genomen. Voorschoten was het voorlopige eindpunt van de spoorlijn Amsterdam - Rotterdam.

Er ontstond beroering bij boeren die opeens spoorwegarbeiders in hun hooiberg aantroffen. Maar ook bij eigenaren van buitenplaatsen langs wier terrein de spoorbaan kwam te liggen. Ze waren weinig gecharmeerd van de spoorwegarbeiders in hun achtertuin. De heer Matthieu van Noort van Ter Wadding "zou zelf maatregelen nemen" tegen dit vreemde volk. Hij vroeg Treub "consent tot het doen plaatsnemen van voetangels en klemmen op zijn gronden ten einde hem te behoeden voor verder onheil".¹⁵

Treub wees dit vreemde voorstel van de hand en bovendien wilde hij een goede verstandhouding met de spoorwegmaatschappij niet in de waagschaal stellen om zijn beschermheer Steengracht van Duivenvoorde niet in de wielen te rijden.

In 1842 moest Steengracht "ten algemene nutte" een deel van zijn gronden verkopen aan de spoorwegmaatschappij. Maar hij kreeg voor elkaar dat er, naast een "privé arret" achter zijn kasteel, een station zou komen aan de Papelaan.

¹⁴ Alexander Verheull, Schetsen met de pen, verhalen, 1988, p. 3.

¹⁵ NAV, inv. nr 96, Ingekomen stukken, 4 juli 1842.

>>

Steengracht maakte toen van de nood een deugd: in maart 1843 had hij met een aantal geldschieters toestemming gekregen voor de aanleg en exploitatie van een tolweg tussen Den Deyl en Huize Bijdorp, dus langs het station Voorschoten.¹⁶

Met de openstelling was dit enige tijd het eindpunt van de lijn Amsterdam-Den Haag. Vanaf hier brachten diligencebedrijven de treinreizigers verder naar Den Haag. Hierdoor ontstond voor het dorp een ongewone toestand, nl. een soort taxioorlog, die zou duren tot eind 1843 toen de lijn was doorgetrokken naar Den Haag.

De concurrentie tussen de diligencebedrijven was moordend wat er toe leidde dat koetsiers er niet voor terugschrokken de reizigers op "een min of meer gewelddadige wijze te doen plaatsnemen in hun diligences." Op het krappe pleintje bij het station reden de koetsiers elkaar letterlijk in de wielen, reden elkaars diligences omver en deelden over en weer zweepslagen uit.¹⁷

En Treub had maar één veldwachter. Bevreesd voor ordeverstoringen door honderden spoorwegarbeiders tijdens de paardenmarkt in de zomer van 1843, riep hij extra veldwachters op.¹⁸ De orde, waaraan Treub zo hechtte, bleef gehandhaafd.

Treub mocht dan hechten aan traditionele normen en waarden, hij was ook toekomstgericht. Hij zag het belang van een spoorwegverbinding voor zijn gemeente, met name voor de handel, maar ook voor de inwoners. Die konden met de trein hun dorp uit en zo hun blik verruimen.

Om die redenen schreef hij keer op keer de spoorwegmaatschappij aan over het feit dat de meeste treinen hier niet stopten terwijl Voorschoten ook voor passagiers uit de

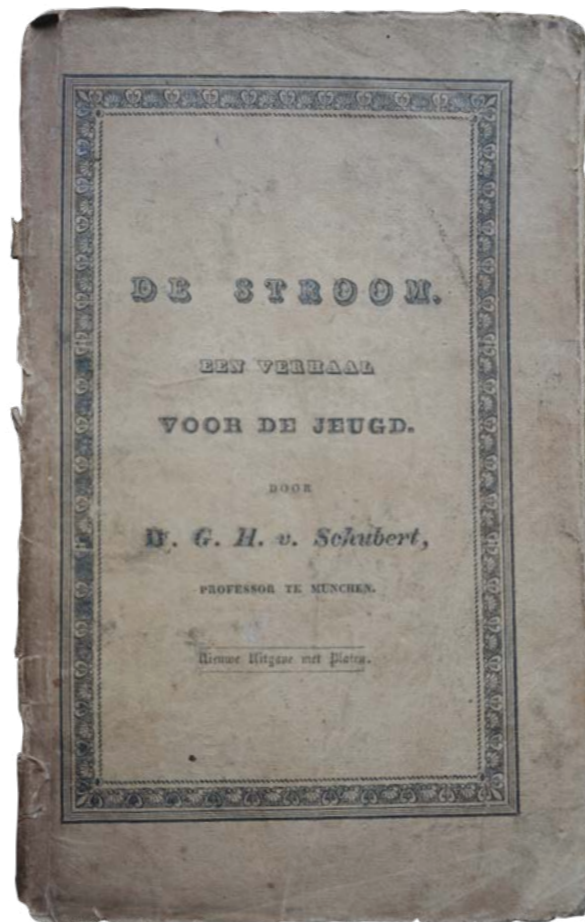
¹⁶ Koninklijk Besluit 4 maart 1843, nr 17, gevolgd door vergunning tot bestrating door Provinciale Staten van Zuid-Holland 14 maart 1843. De Papenlaan lag destijds op het grondgebied van Steengracht. De kosten voor de bestrating mochten op grond van dit octrooi worden terugverdiend met het heffen van tol. In 1922 is door de overheid dit tolrecht ingetrokken.

¹⁷ NAV, inv. nr 97, Ingekomen stukken 1843.

¹⁸ NAV, inv. nr 175, Uitgaande brieven, Treub aan de Officier Arrondissementsrechtbank Leiden 18 juli 1842 en 5 mei 1843, Treub aan de Gouverneur van Zuid-Holland 5 mei 1843.

omliggende dorpen een opstapplaats was.¹⁹

De eerste dertig jaar betekende de spoorverbinding voor de inwoners dus niet heel veel. Op zondag, de enige vrije dag, was het treinkaartje goedkoper maar dit viel slecht, althans bij de predikant en de pastoor. Maar niet bij Treub, die vond dat de zondag ook ruimte moest bieden aan recreatie.

Aan het einde van het schooljaar legden de leerlingen een klein examen af. Zij die slaagden en werden bevorderd kregen als bewijs van 'beloening en aanmoediging' een door Treub gesigneerd en gezien de titel stichtelijk boekje, Collectie auteur.

Toen in 1866 het spoor werd verdubbeld gebruikte Treub zijn contacten met het kasteel om de bereikbaarheid van het station te verbeteren. In 1874 stond Henricus Adolphus Steengracht vrijwillig zijn Wijngaardenlaan – grotendeels een zandpad – af aan de gemeente op voorwaarde

¹⁹ NAV, inv. nr 175, Uitgaande brieven, Treub aan F. W. Conrad, directeur Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, 19 juli 1844 en 15 mei 1848.

van bestrating.²⁰ Naast de Papelaan was er nu een kortere en verharde verbinding tussen de kom van het dorp en het station. Dit was een verbetering voor de inwoners, maar ook voor ondernemers als Van Kempen van de Zilverfabriek, voor de bollenkwekers en leerlingen van de onderwijsinstututen.

Onderwijs als de kostbaarste parel

Treub zag de zorg voor goed lager onderwijs als zijn belangrijkste opdracht. Om dit te realiseren moest om te beginnen de gemeente eigenaar zijn van het schoolgebouw zodat ze een goede leeromgeving kon creëren. Daarom werd in 1842 met een lening van Steengracht de bijschool aan de Rijndijk door de gemeente aangekocht.

In 1844 bracht Gouverneur van Zuid-Holland een inspectiebezoek aan het lokaal van de dorpschool. Deze ruimte was bij de bouw in 1640, omdat de koster tevens schoolmeester was, ondergebracht in de kosterwoning aan de Agterweg (Schoolstraat) recht tegenover de dorpskerk. Het rapport was kritisch: het lokaal was een "vormloos geheel", het plafond was te laag en de vensters lieten te weinig daglicht binnen.²¹ Treub greep de rapportage aan om van het kerkbestuur -eigenaar van deze ruimte-aanpassing van het lokaal te eisen. Maar omdat volgens Treub binnenkort het leerlingental snel zou toenemen stelde hij voor het lokaal meteen te vergroten want de onderwijzer zat in die tijd met 150 leerlingen in een lokaal van 80 m².²² Voor de verbouw was overheidssubsidie beschikbaar, op voorwaarde dat het lokaal eigendom was van de gemeente. De kerk, die het lokaal niet aan de gemeente wilde verkopen, liet in 1846 de ruimte met de helft vergroten. Zeker toen hij geen

²⁰ GAWV, toegangsnummer 3.04.02.54, Notarissen Voorschoten 1843-1895, J. Tromer inv. nr 32, minuutakten 1874, akte 24, 25 november 1874.

²¹ Rapport Gouverneur van de Provincie Zuid-Holland, 9 oktober 1844, NA, 3.02.20.02, Provinciaal Bestuur Zuid-Holland, 1844, inv.nr 3083. Treub aan de Gemeente Commissie van het Nederlandsch (?) Hervormd Kerkgenootschap van Voorschoten en Veur, 15 oktober 1844. Archief van de Hervormde Gemeente van Voorschoten en Veur 1615-1997, inv. nr 054, Notulen Commissie van beheer.

²² Treub aan de Commissie van beheer. 19 november 1844: Archief van de Hervormde Gemeente van Voorschoten en Veur 1615-1997, inv. nr 060, Ingekomen en minuten van uitgaande stukken. NAV inv. nr 175, Uitgaande brieven, 22 november 1844, Treub aan het hoofd van de dorpschool J. de Jong.

subsidie kon aanvragen, was het drukken van de bouwsom voor de zuinige Treub een vereiste. Bij de aanbesteding in 1845 bleken de kosten van de verbouwing uit te komen op ruim fl. 3000.- Gezien de toestand van de gemeentefinanciën zou dit volgens Treub leiden tot een te forse verhoging van de huur. "Het gebouw mocht dan een sieraad zijn, maar het gaat om doelmatigheid" schreef hij aan de architect.

Een jaar later maakte de meester-timmerman Pieter Yperlaan op verzoek van Treub dus een sober ontwerp. Het kon voor zo'n fl. 2100,-.²³ Een voorbeeld van kostenbesparing vonden die twee door het verplicht verhogen van het plafond – een grote post – te realiseren door de vloer van het lokaal 25 cm te laten uitgraven. "Een weinig bekribbeling op den timmerman" noteerde hij met voldoening bij de concept-begroting. In twee maanden tijd was de verbouwing rond en op 31 mei 1847 werd het vergrote schoollokaal feestelijk in gebruik genomen.²⁴ De feestvreugde voor de leerlingen werd kracht bijgezet, niet zozeer door het afnemen van het klein examen, als wel door het uitdelen van krentenbrood en chocolademelk. De ambachtsheer en -vrouw waren aanwezig en deelden aan "het aankomend geslacht" bijbels uit.

De Gouverneur had in zijn rapportage van 1844 naast de huisvesting een ander heikel punt aangeerd: de absolute ongeschiktheid voor onderwijs van Cornelis van Werkhoven (1781–1853). Hij was van 1804 tot aan zijn ontslag in 1845 hoofd van de bijschool aan de Rijndijk. De school liep niet en telde jaarlijks gemiddeld zo'n 30 leerlingen. Desondanks verzocht hij in 1818 om een extra toelage van fl.50,- op zijn jaarlijks traktement van fl.200,-. De toenmalige district-schoolopziener constateerde toen al dat Van Werkhoven slecht functioneerde en weigerde het verzoek omdat "dit traktement in geen verband staat tot zijn geringe diensten".²⁵ Van Werkhoven stond bekend als een drankorgel. Treub, die een afkeer had van buitensporig

²³ Archief van de Hervormde Gemeente van Voorschoten en Veur 1615-1997, inv. nr 054, Notulen Commissie van beheer, 25 maart 1847.

²⁴ NAV, inv.nr 175. Uitgaande brieven, uitnodiging aan de heer en mevrouw Steengracht van Duivenvoorde, 22 mei 1847.

²⁵ NAV, inv.nr 03, Notulen Gemeenteraad, 24 maart 1818.

>>

drankgebruik, en zeker waar het een onderwijzer betrof met een belangrijke voorbeeldfunctie, besloot direct tot vervanging van Van Werkhoven.

Treub deelde hem mee dat hij per september 1844 voor eigen rekening een bekwame ondermeester in dienst moest nemen en zich dan volledig diende te onthouden, niet alleen van drank, maar ook van enige vorm van onderwijs.²⁶ Al in november kon Treub de minister melden "dat er thans, in tegenstelling tot vroeger, een zeer goede orde heerst, het tal der leerlingen met 20 is vermeerderd en dat de behoeftigen door vrijwillige bijdragen van de ingezetenen kosteloos een herhalingsavondschool kunnen volgen, waarvan getrouw gebruik wordt gemaakt". Treub trad resoluut op wanneer iemand in een openbaar ambt niet functioneerde: de veldwachter Blokland, die ook niet van de fles af kon blijven, stuurde hij in 1843 de laan uit en in 1845 zou Van Werkhoven volgen.

De derde pijler van Treubs onderwijsbeleid was toegankelijkheid. Daarom vond hij dat het openbaar lager onderwijs voor iedereen kosteloos moest zijn.

Dit standpunt lichtte hij toe in een reactie op een verzoekschrift van Van Kempen in 1870 aan de Gemeenteraad. In dit verzoekschrift werd voorgesteld dat de gemeente de kosten die gemoeid waren met het plaatsen van lantaarns, zou dekken met het heffen van schoolgeld. De directeur van de Zilverfabriek wees er op dat de post, die met de trein van 's avonds halfzeven in Voorschoten aankwam, die avond door de donkerte niet meer kon worden bezorgd. Treub wees er fijntjes op dat een handlantaarn voor de postbode in deze situatie doelmatiger is dan een lantaarnpaal.²⁷

²⁶ Over het niet functioneren van Van Werkhoven: NAV, inv. nr 175, Uitgaande brieven. Treub aan van Werkhoven 18 juni 1844 en Treub aan Blusse de Jonge, schoolopziener, 3 mei en 19 juni 1844. Anderzijds, Van Werkhoven was een bezocht man. In 1818 had hij een gezin van 5 kinderen. Het zesde kind Maria Catharina was in april 1817 overleden, een maand jong. In mei 1818 kwam Jacob en werd maar 5 maanden. In september 1819 werd er weer een Maria Cartharina geboren die na 24 dagen werd begraven.

²⁷ NAV, inv. nr 07, Notulen Gemeenteraad 20 november 1870. Een maand later werd de brievenbesteller uitgerust met een handlantaarn. Zie Notulen Gemeenteraad, 15 december 1870.

Bij de Onderwijswet van 1857 stond het een gemeente vrij schoolgeld te heffen. Volgens Treub kon men het dus ook laten en dat verdiende volgens hem de voorkeur.

Het was tenslotte moeilijk aan te geven waar de inkomensgrens lag die bepaalde of men schoolgeld moest betalen of niet. Een man "gezegd met een talrijk gezin, weinig gegoed, maar niet onvermogen, moet tegen zijnen wil dikwijls een kind iets later op de school brengen of iets vroeger er van af nemen omdat het betalen hem te zwaar is". Het heffen van schoolgeld zou het vragen van onderstand in de hand werken en daarmee de zelfstandigheid van de burger kunnen schaden. Dit was volgens Treub het belangrijkste argument voor kosteloos onderwijs: "een onwaardige vader zou zijn onschuldig kind onderwijs onthouden en dat kind zou wellicht worden opgeleid tot een even onwaardig mens, tot schade van de gehele maatschappij".²⁸

Zoals bekend had Treub een sterke afkeer van drankmisbruik, reden waarom hij de maatregel van de overheid uit 1865 steunde om de accijns op gedestilleerd en wijn fors te verhogen. Volgens Treub was dit een zedelijke maatregel die het misbruik van drank tegenging en bovendien, zo bleek, zou de accijnsverhoging zorgen voor extra inkomsten die de gemeente in staat stelde gratis lager onderwijs te financieren. Zoals gezegd: de jeneverdrinkers hebben alles betaald.

Arbeid als productieve deugd

Op 19 juni 1851 schreef Treub deze brief aan de meer gegoede bewoners van Voorschoten:

"In de afgelopen nacht bevond zich in deze gemeente een van dolheid verdachte hond. Dit beest beet de vier honden van de boodschapper Toledo. Die honden zijn gedood en met hun kettingen begraven en hun hokken worden vernietigd. Hierdoor heeft Toledo, die zijn brood met honden moet winnen, een schade van ongeveer fl. 40.- De ondergetekende, kennende de milddadigheid der ingezetenen van Voorschoten, heeft beloofd dat de schade wordt vergoed. Daarom wordt u de

²⁸ NAV, inv. nr 07, Notulen Gemeenteraad, 20 november 1870.

onderstaande lijst aangeboden met het verzoek om voor een kleinigheid te tekenen waardoor de belanghebbende geholpen zal zijn.

*De burgemeester van Voorschoten, J. P. Treub*²⁹

Treub was niet in alle gevallen tegen liefdadigheid of ondersteuning. Hier was sprake van, zoals hij dat noemde, ware liefdadigheid. Adrianus Toledo (1821-1891) bracht met zijn hondenkar pakjes en bestellingen rond in de uitgestrekte gemeente.

Omdat hij buiten zijn schuld brodeloos dreigde te worden vond Treub dat hij recht had op schadeloosstelling zodat hij weer op een waardige manier zijn brood kon verdienen. De meer gegoeden brachten geld bij elkaar, waarvan het grootste deel kwam van de eigenaren van de buitenplaatsen. Zo kon Toledo verder en kwam hij niet in de bedeling terecht. Dit was wat Treub bedoelde met "ware liefdadigheid".

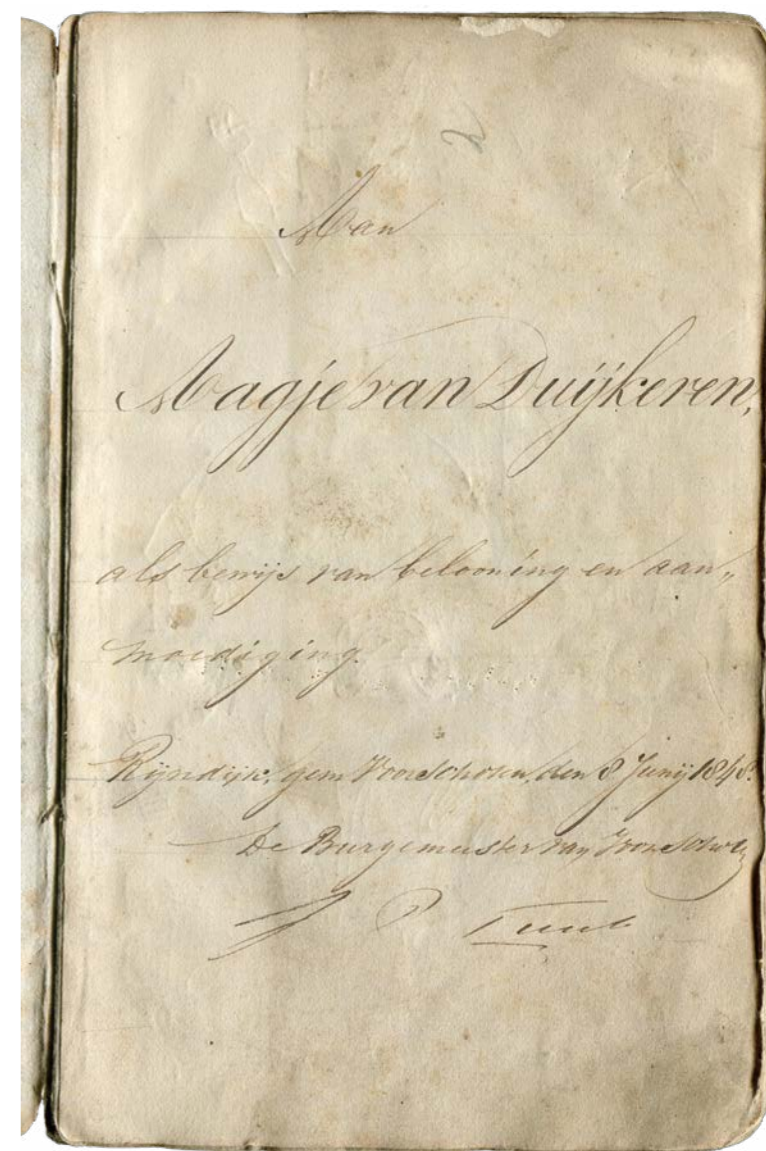
In onze eerste grondwet van 1798 golden, op grond van de idee van de gelijkheid, ook de armen en bedeeden als volwaardige burgers. Daarom mochten ze niet afhankelijk zijn van de genade van bij voorbeeld hun geloofsgenoten. Toen in 1818 bij wet werd vastgelegd dat armenzorg een publieke zaak was, betekende dit dat de behoeftige recht had op bedeling, meestal van de kerkelijke diaconie. Barmhartigheid was een christelijke plicht, maar het maakte de bedeede afhankelijk van de kerk. Bovendien was de bedeling ruimhartig.³⁰

Op dit laatste punt richtte zich de kritiek van Treub: de diaconieën bedeeden zo ruimhartig dat elke prikkel om in eigen onderhoud te voorzien werd gedoofd. In een lezing in 1845 voor dames uit de meer gegoede burgerij van Voorschoten sprak hij in dit verband over "valse liefdadigheid".

"Vrouwenschaar, stelt u zich voor: op een morgen in ons dorp staat aan uw deur een Leidsche bedelaar die u de eerste morgengroet brengt.

²⁹ NAV, inv. nr 176, Uitgaande brieven, Treub aan de Commissaris des Konings in Zuid-Holland en aan de meer gegoede inwoners van Voorschoten, 19 juni 1851.

³⁰ Zie voor armenwezen eerste helft 19e eeuw: Remieg Aerts, Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman, 2018, p. 465-466.

In 1848 kreeg Aagje van Duykeren een prijs. Zij was toen 8 jaar en zat in de zomer van 1848 op de bijschool aan de Rijndijk, Collectie auteur.

Hij is met lompen bedekt en vraagt u om een aalmoes. Door naastenliefde gedreven vraagt gij hem niet of de aalmoes welbested is en geeft hem een cent en een stuk brood. Maar nu kom ik tot u met de vraag: hebt gij met die gave niet de luiheid en ledigheid in de hand gewerkt? Is die gave niet ontnomen aan de nijvere werkman die van 's morgens tot 's avonds zwoegt voor vrouw en kroost? En die u niet om een aalmoes vraagt, maar u toeroept: geef mij werk en daarvoor loon en voor dat loon koop ik brood en kan ik onderwijs voor zijn kind vinden. Die u om een aalmoes vroeg was de bedelaars-staf welgevallig. Zegt mij: hebt gij met uwe liefdadigheid goed gedaan?

>>

Op de bladzijde naast het titelblad heeft Aagje van Duykeren een tekening gemaakt, Collectie auteur.

Maar een groter kwaad is de armenzorg die ruimhartig bedeeft. Ouders voeden de kinderen op met ervaring dat bedeling normaal is en zo kweekt men eene gevestigden armenstand. Wat is dan de ware liefdadigheid? Spaar al uw giften op in een stenen varken en wanneer het varken vet is en u een gulle bui heeft, geeft het aan hen die onderwezen willen worden en een vak willen beoefenden”.³¹

In 1847 was Treub de drijvende kracht achter het oprichten van de Werkvereniging.

Door de aardappelziekte van 1845 mislukte de aardappeloogst vrijwel volledig met als gevolg dat de prijzen van levensmiddelen sterk

stegen.³² Om de sociale misère, die een groter beroep op de armenzorg tot gevolg had, het hoofd te bieden kwam Treub met het plan voor een Werkvereniging die zou voorzien in werkverschaffing voor bedeeelden.

In maart 1847 schreef hij de meer vermogenden van Voorschoten een brief waarin hij dit plan toelichtte:

“Hier hoort men thans niet veel over werkloosheid klagen. Maar ik wil voorkomen dat hier de gesel der werkloosheid toeslaat en armoede tot ontzedelijking zal leiden. Daarom leg ik u een ontwerp voor ter oprichting eener Werkvereniging met het doel de bedeelde werk te

³¹ GAWV, Verzameling Treub, inv. nr 063, Toespraak Treub over liefdadigheid, circa 1850.

³² NAV inv. nr 23, Notulen Burgemeester en Wethouders 1845 en 1846.

verschaffen en zo zijn bijdrage aan de samenleving te leveren.

Alleen bedeeelden van goed zedelijk gedrag, zij die onmatigheid en verkwisting verachten, komen in aanmerking voor werkverschaffing. Noch speelt de godsdienstige gezindte van de werkloze een rol. En het werk mag geen arbeiders van elders naar onze gemeente lokken.

De werkverschaffing betreft het onderhoud van voetpaden langs de openbaren wegen, het verbeteren van niet bestrate wegen, het vissen van kroos voor bemesting van de grond die men voor de wintervoorraad in gebruik heeft en bij vriezend weder, wanneer de natuurelementen elke arbeid in de grond verbieden, kan er door de hele gemeente nachtwacht worden gedaan.”³³

Treub riep de meer vermogenden, waaronder de gegoede burgerij en iedere weldenkende, rijk of arm, op om in de zomer de oprichtingsvergadering van de Werkvereniging bij te wonen. Dit is een goed voorbeeld van dat wat Treub bedoelde met saamhorigheid binnen de gemeente. In zijn korte toespraak tot de Raad op 25 februari 1842 bij zijn benoeming tot burgemeester zag hij het bevorderen van die saamhorigheid als een van zijn voornaamste taken.³⁴

Volgens Treub was de betekenis van de Werkvereniging niet alleen de werklozen uit de situatie van afhankelijkheid te halen, maar ook ze te laten ervaren dat werken je tot een waardig burger maakt, die een bijdrage levert aan de samenleving.

Het plan sloeg aan en in het najaar van 1847 werd een bedrag van ruim fl. 200,- bijeengebracht. Steengracht van Duivenvoorde nam de helft voor zijn rekening en de rest kwam van de bewoners van o.a. Bijdorp, Beresteijn en Roucoop, maar ook van de dorpsarts en de dominee. De bakkers konden brood leveren voor verminderde prijzen en de werklozen konden aan de slag.³⁵ Ongeveer 15 jaar lang heeft de Werkvereniging hier door werkverschaffing als een sociaal vangnet *avant la lettre* bestaansrecht gehad.

³³ NAV, inv.nr 175, Uitgaande brieven, 11 maart 1847.

³⁴ Verzameling Treub, inv. nr 025.

³⁵ NAV, inv. nr 25, Notulen Burgemeester en Wethouders 1847.

Grondlegger

Dat er in zijn gemeente een ingrijpende verandering op til was, komt naar voren in een brief van 8 december 1857 van Treub aan de Commissaris des Konings in Zuid-Holland.

De aanleiding voor deze brief is het voornemen van J.M. van Kempen, dan al woonachtig op Berbice, het naastgelegen terrein van de buitenplaats Beresteijn te kopen om daar een fabriek te laten bouwen. Geheel onbekend met deze materie vraagt Treub hem of zijn zienswijze, dat de oprichter hiervoor geen toestemming nodig heeft, juist is.

“In deze gemeente zal worden opgericht een fabriek voor zilveren en gouden werken... Daarbij geef ik mij de eer Uwe Excellentie meede te deelen dat in de fabriek zal worden geplaatst een stoomwerktuig.....Maar dat bovendien in de fabriek zal gemaakt worden een toestel tot gasverlichting uitsluitend voor de fabriek”.³⁶

De vestiging van Van Kempens fabriek in 1858 luidde een kanteling in naar een nieuw tijdperk. De industrialisering beïnvloedde het voornamelijk agrarisch karakter van Voorschoten. Met de komst van Van Kempen als belangrijke werkgever veranderde ook het krachtenveld waarbinnen Treub de volgende 30 jaar van zijn ambtstermijn moest opereren.

Treubs opvattingen over modernisering, onderwijs en sociaal beleid waren echter inmiddels zo sterk verankerd dat nieuwe ideeën en maatschappelijke krachten deze niet meer ongedaan konden maken. Om die reden mag Treub als een invloedrijke grondlegger van de Voorschotense samenleving worden beschouwd. ■

³⁶ NAV, inv. nr 176, Uitgaande brieven, 8 december 1857, Treub aan de Commissaris des Konings.

Voorschoten en de Eerste Wereldoorlog

100 jaar geleden kwam er een einde aan de Eerste Wereldoorlog, een gruwelijke oorlog waarin bijna 9 miljoen doden vielen. Ook in Nederland was er veel aandacht voor de herdenking. Nederland was neutraal in deze oorlog, maar ondervond er wel degelijk gevolgen van. Hoe verging het Voorschoten?

Door Marijke Reinsma

Het begin van de oorlog¹

De aanleiding tot de Eerste Wereldoorlog was – het is welbekend – de aanslag op 28 juni 1914 op aartshertog Franz Ferdinand, de troonopvolger van

keizer Franz Joseph van Oostenrijk-Hongarije, en zijn vrouw Sophie. Het echtpaar bracht een bezoek aan Sarajevo, de hoofdstad van Bosnië, dat in 1908 door Oostenrijk-Hongarije geannexeerd was. De aanslag werd gepleegd door een jongeman met panslavistische idealen. Hij was afkomstig uit Sarajevo, maar woonde in Belgrado, Servië, waar hij zijn middelbare school afmaakte.

¹ Sean McMeekin, *De Russische revolutie Een nieuwe geschiedenis*, Amsterdam 2017, p. 92-111; Christopher Clark, *Slaapwandelaars Hoe Europa in 1914 ten oorlog trok*, Antwerpen 2013, p. 567-638.

Prentbriefkaart 1914, collectie Haags Gemeentearchief. Het Vredespaleis was in augustus 1913 geopend na twee vredesconferenties.

Koningin Wilhelmina inspecteert de troepen op Waalsdorp, sept. 1914, collectie Haags Gemeentearchief. Op 16 januari 1915 woonde de koningin militaire oefeningen onder Voorschoten bij (Leids Jaarboekje 1916, Korte Kroniek 1915).

Oostenrijk-Hongarije sloeg op 28 juli terug door Servië de oorlog te verklaren. Het conflict escaleerde snel. Rusland steunde Servië en mobiliseerde op 30 juli zijn leger. Duitsland stond achter Oostenrijk-Hongarije en mobiliseerde zijn leger twee dagen later. Rusland viel vanaf half augustus op twee plaatsen Duits gebied binnen, in het noordoosten en in het zuidoosten. Rusland had een militaire alliantie met Frankrijk, dat daardoor ook in de strijd betrokken werd. Het had daar ook geen enkel bezwaar tegen na de nederlaag die het in de Frans-Duitse oorlog van 1870/1871 geleden had, toen het Elzas-Lotharingen was kwijtgeraakt.

In het Westen trok Duitsland begin augustus België binnen op weg naar Frankrijk. Het schond daarbij de Belgische neutraliteit. Toen kwam Groot-Brittannië in actie. Dat land had zich na de aanslag in Sarajevo nogal op de vlakte gehouden. Het had weliswaar in 1904 na enig gebakkelei met Frankrijk over koloniën in Noord-Afrika een 'entente cordiale' met Frankrijk gesloten. En het was geen vriend van Duitsland. Maar

het aarzelde. Na de Duitse invasie in België verklaarde Groot-Brittannië Duitsland de oorlog en ging het meevechten. De 'Grote Oorlog' zou duren tot in november 1918 een wapenstilstand werd gesloten. Het formele einde kwam in mei 1919 met het vredesverdrag van Versailles.

Gevolgen in Nederland

Ook Nederland mobiliseerde zijn leger, op 31 juli. 200.000 man werd opgeroepen, op een bevolking van ruim 6 miljoen, tegen 1 augustus. Nederland wilde neutraal blijven. Maar de grenzen moesten wel bewaakt worden. Kort na het begin van de oorlog bleken Duitsland en Groot-Brittannië bereid die neutraliteit te respecteren. Het leger zou gedurende de gehele oorlog gemobiliseerd blijven.

De mobilisatie leidde tot problemen. Veel gemobiliseerde mannen hadden een gezin en waren kostwinner. Hun salaris werd niet doorbetaald. Van de soldij, die maar een fractie was van het arbeidsloon, kon een gezin niet rondkomen. Duizenden gezinnen zaten opeens

>>

zonder inkomsten. Daar kwam bij dat bedrijven soms moesten sluiten doordat een deel van de beroepsbevolking wegviel.²

Ook de neutraliteit had zijn prijs, want die moest wel in acht genomen worden. Export zowel als import namen af. De Britten hadden al aan het begin van de oorlog een zeeblokkade ingesteld om de bevoorrading van Duitsland te verhinderen, de Duitsers begonnen in 1915 een duikbotenoorlog. De aanvoer van grondstoffen stagneerde en leveringstijden liepen op. Ook daardoor moesten bedrijven soms sluiten. Mannen die niet gemobiliseerd waren kwamen daardoor zonder werk te zitten.³

Sommige gemeenten en veel bedrijven gaven een vergoeding aan gezinnen waarvan de kostwinner gemobiliseerd was. Op initiatief van Koningin Wilhelmina werd op 10 augustus 1914 het Koninklijk Nationaal Steuncomité opgericht. Het ondersteunde mensen die door oorlogshandelingen werkloos waren geworden met uitkeringen, voedsel of kleding. Het was een landelijk orgaan waar lokale initiatieven op terug konden vallen. Gemeenten die geen steuncomité hadden gevormd werden opgeroepen dat te doen. Het Nationaal Steuncomité bleef tot 1919 bestaan.⁴

De oorlog was ook een periode van schaarste, van voedsel en later ook van andere zaken. Een tijdgenoot schreef vlak na de oorlog dat als je iemand zou vragen wat hij zich vooral herinnerde van de eerste reacties op het uitbreken van de oorlog hij niet zal releveren dat de Koningin een week voor de oorlog uitbrak onverwachts van paleis het Loo naar den Haag kwam. Of dat hij zal beginnen over de sluiting van de Beurs op 28 juli of over de vordering van treinen in verband met de mobilisatie, wat een flinke ontreddering van het gewone leven betekende. Nee, hij zal het hebben over de

² WO I: Mobilisatie!, www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/nederland-tijdens-de-eerste-wereldoorlog, een van de artikelen uit de voortreffelijke artikelenreeks die de Koninklijke Bibliotheek heeft samengesteld aan de hand van Delpher, het historische krantenarchief.

³ WO I: Steun en hulp in moeilijke dagen.

⁴ WO I: Steun en hulp in moeilijke dagen; WO I: Werkloosheid tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1915

stormloop op de kruidenierswinkels meteen na de mobilisatie, over het hamsteren van levensmiddelen, over de prijzen die omhoog schoten. De voedseldistributie wierp zijn schaduw vooruit.⁵ Een andere tijdgenoot schreef: 'Gedurende de oorlogsjaren hebben we op de bons (sic MR) geleefd... Waarvoor zijn er al geen bons geweest, in de vorm van kaarten of bijeengebracht in een gemeentelijk bonboekje... Deze bons betroffen allerlei levensmiddelen, aardappelen, peulvruchten, rijst, suiker enz. en later ook bovenkleding, schoeisel, sajiet, ondergoed enz.'⁶

De regering werd overvallen door de snel stijgende prijzen en vond dat onmiddellijk ingegrepen moest worden. In één weekend werd een wetsontwerp in elkaar gezet, met een advies van de Raad van State in de nacht van zaterdag op zondag. Op maandag 3 augustus 1914 trad de wet in werking. Hij kreeg de roepnaam 'Levensmiddelenwet' en gaf burgemeesters de bevoegdheid om beslag te leggen op levensmiddelen, grondstoffen voor levensmiddelen, huishoudelijke artikelen en brandstoffen en om maximumprijzen vast te stellen. Een circulaire met maximumprijzen waarvan de burgemeesters gebruik konden maken was ook al in dat weekend in concept opgesteld en ging na de inwerkingtreding van de wet meteen naar alle gemeenten.⁷ Dankzij deze wet kwam er inderdaad een eind aan het hamsteren en daalden de prijzen weer.

Eveneens op 3 augustus trad nog een wet in werking die al langer in voorbereiding was, een wet op de uitvoerverboden. Door de uitvoer te reguleren werd wat voor binnenlands gebruik nodig was in het land gehouden. De artikelen waar de regering aldus de beschikking over kreeg

⁵ L.. Bückmann, Levensmiddelendistributie in Nederland 1914-1918 Hoe heel het economisch leven in een harnas van bepalingen was gekneld (1923), p. 1, 2, geraadpleegd via www.wereldoorlog1418.nl

⁶ W.C. van Meurs, Rantsoenering en distributie ten tijde van de Eerste Wereldoorlog- De levensmiddelenpolitiek van de Nederlandse regering in crisistijd (z.j., waarschijnlijk 1920), p. 29, geraadpleegd via www.wereldoorlog1418.nl

⁷ M.W.F. Treub, Oorlogstijd Herinneringen en indrukken, Haarlem Amsterdam 1917, p. 77-80. Treub, een zoon van de Voorschotense burgemeester Treub, was bij het uitbreken van de oorlog minister van Landbouw, Nijverheid en Handel. Later in de oorlog bekleedde hij andere ministersposten.

gingen via een distributiekantoor naar grossiers, kruideniers, slaggers e.d. In de loop van de oorlog vielen bijv. suiker, boter, kaas, aardappelen, varkensvlees, eieren, groenten onder de regeling. De regering stelde maximumprijzen vast. De artikelen die aldus via de regering in de handel kwamen kregen het voorvoegsel 'regerings'. Zo waren er regeringssuiker, regeringsaardappelen, regeringsvarkens, regeringskaas. Die woorden doen nu vreemd aan, toen kwam men ze steeds tegen.

om: brood betaalbaar houden voor iedere beurs. Om dit regeringsbrood te kunnen kopen had je een broodkaart nodig. Graan en brood bleven de hele oorlog een voorwerp van zorg. In 1917 ontstonden ernstige tekorten: de Verenigde Staten hadden zich in de oorlog gemengd en de duikbotenoorlog was verscherpt. De regering schreef voor dat bloem en meel vermengd moesten worden met andere stoffen, zoals aardappelmeel, maismeel, griesmeel, roggemeel. Brood en ook bloem en meel voor thuisbakkers,

Leo Gestel, Vluchtelingen uit België te Roosendaal, 1914, Rijksmuseum Amsterdam.

Voor graan en brood achtte de regering deze wetgeving onvoldoende. Meteen in 1914 nam de regering daarvoor maatregelen op een nogal ongebruikelijke manier. Veel graan werd uit de Verenigde Staten geïmporteerd, al was er ook wel enige binnenlandse productie. De regering nam die import over, in de gedachte dat de scheepsladingen dan ongemoeid gelaten zouden worden op zee. Na aankomst in Nederland ging de voorraad naar molenaars en fabrieken die weer doorverkochten aan de bakkers, tegen vastgestelde prijzen. Het brood dat hiermee gebakken werd heette 'regeringsbrood' en was goedkoper dan ander brood, want daar ging het

gingen op de bon. Die situatie bleef tot het einde van de oorlog bestaan.⁸

Toen in 1916 allerlei tekorten ontstonden, werd meer regulering noodzakelijk. De regering kwam in 1916 met een Distributiewet. Die wet betrof dezelfde artikelen als de Levensmiddelenwet: levensmiddelen, grondstoffen daarvoor, brandstoffen en huishoudelijke artikelen. Het systeem werd nu dat de regering de zorg op zich nam voor voldoende beschikbaarheid en maximumprijzen

⁸ J.W.G van Driel Knol, Distributieregeling van brood, bloem, meel en rogge, Alphen a.d. Rijn 1918, p. 1-40.

vaststelde. Voorheen lag het zwaartepunt bij de burgemeesters die een zekere beleidsvrijheid hadden. De gemeenten moesten aangeven waaraan ze behoefte hadden, bestellingen van voorraden liepen via rijksdistributiekantoren. Onder de wet vielen vooral levensmiddelen, zo'n 25 categorieën, en brandstoffen. Het doel was eerste levensbehoeften tegen redelijke prijzen beschikbaar te houden. Ook waren die langs deze weg in de handel kwamen kregen het voorvoegsel 'regerings'. Er was natuurlijk ook een overlap met de goederen die onder de wet op de uitvoerverboden vielen. Vanaf 1917 kwamen steeds meer artikelen op de bon en werden ze al dan niet gerantsoeneerd. De zwaarste jaren wat betreft de voedselvoorziening waren 1917 en 1918.⁹

En ten slotte kwamen er vanaf de Duitse inval in België vluchtelingen de Belgische grens over. Het werden er steeds meer. Eind september en begin oktober 1914, toen Antwerpen belegerd werd, waren er naar schatting een

miljoen vluchtelingen. De grensprovincies konden dergelijke aantallen natuurlijk niet aan. In oktober begon de overheid met de spreiding van vluchtelingen over het hele land. Vele vluchtelingen keerden later dat jaar weer terug, een deel bleef. Gedurende de gehele oorlog waren dat er zo'n 100.000.¹⁰

En Voorschoten?

In Voorschoten werd in augustus 1914 vanwege de 'tijdsomstandigheden' een pluimveetentoonstelling uitgesteld en een Floralia-tentoonstelling afgelast. Koninginnedag, toen op 31 augustus, werd, net als in de rest van Nederland, op verzoek van de koningin niet gevierd. En ook verder ging het in Voorschoten niet anders toe dan in de rest van het land.

Er werd in augustus 1914 gehamsterd. Dat mag althans aangenomen worden: in Leiden werden de levensmiddelenwinkels bestormd en idiote prijzen betaald. De Leidse burgemeester waarschuwde tegen prijsopdrijving.¹¹

⁹ Bückmann, t.a.p., p. 5; van Meurs, t.a.p., p. 15, 16, 20; WO I: Voedseldistributie en volksoproer; WO I: Schaarste in Nederland 1917

¹⁰ WO I: Belgische vluchtelingen overspoelen onze grensgebieden.

¹¹ Leids Jaarboekje 1915, Korte Kroniek van Leiden en Rijnland, Juli, Augustus 1914.

Kindertehuis Nieuw Voordorp, Leidseweg 96, prentbriefkaart + 1910, uitg. fa. NBV, Gemeentearchief Voorschoten.

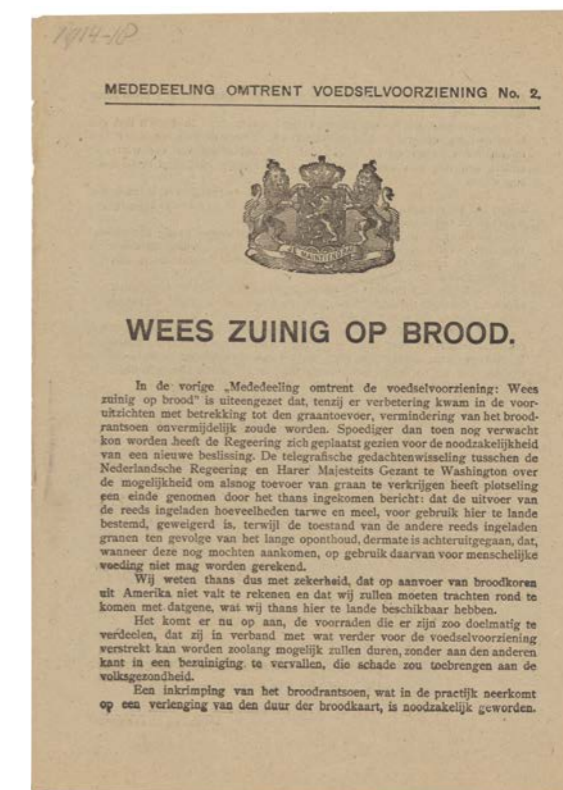
Op 1 september 1914 besloot de gemeenteraad dat er nog geen steuncomité zou worden opgericht. De omstandigheden in Voorschoten waren nog niet van dien aard dat rechtstreekse steun nodig was. Het werk in de Zilverfabriek en het 'bollen-en bouwvak' ging door, zodat er van werkloosheid geen sprake was.¹² Ook later in de oorlog zou er geen steuncomité komen. In veel omliggende gemeenten wel, in Leiden en Katwijk al op 5 augustus. De gelden kwamen vooral uit giften en collectes. Ook in Voorschoten waren overigens mannen gemobiliseerd, de gemeente keerde kostwinnersvergoedingen uit aan gezinnen waarvan de kostwinner was uitgevallen. Er was ook in Voorschoten veel liefdadigheid. In augustus richtten in Voorschoten vier dames op eigen initiatief een 'Steuncomité 1914' op waarvoor ze geld en goederen inzamelden. Het Rode Kruis collecteerde regelmatig. In november gaf het Mannenkoor van Voorschoten een uitvoering voor de Belgische vluchtelingen, met Nederlands repertoire, en in december gaven de Christelijke Zangvereniging van Voorschoten en die van Wassenaar een uitvoering ten bate van het Nationaal Steuncomité.¹³

Die waren er intussen ook in Voorschoten, Belgische vluchtelingen. Toen de regering in oktober besloot dat de vluchtelingen over het hele land verspreid moesten worden, kwamen ze ook naar Voorschoten, 'burgervluchtelingen'. Er waren ook militairen gevlucht, vele duizenden; zij werden geïnterneerd, als ze niet ontsnapten. Vanaf half oktober kwamen er in Voorschoten, evenals in andere gemeenten, vluchtelingen aan. Ze kwamen in groepen, in totaal een paar honderd, per trein. Ze werden ondergebracht in kindertehuis Nieuw Voordorp, in 'kamertjes' in het Ambachtshuis, in het Bondsgebouw en bij particulieren die opvang aanboden. In Nieuw Voordorp werd gegeten. In november gingen de eersten alweer terug, vaak naar Antwerpen. Begin januari vertrokken de laatsten uit Nieuw Voordorp. In de gymnastiekzaal was een afscheid, waarbij door de vluchtelingen cadeaus

¹² Notulen van de vergadering van de Raad der Gemeente Voorschoten van 1 september 1914, Archief 1811-1925, nr. 12.

¹³ Leids Jaarboekje 1915, Korte Kroniek van Leiden en Rijnland, Augustus 1914; Leidsch Dagblad 18 november 1914, p. 1; Leidsch Dagblad 23 december 1914, p. 5.

werden aangeboden, een koperen klokje en een inktstel. Deze groep ging naar Engeland, zoals meer Belgische vluchtelingen, en werd met een gift in geld naar Vlissingen gebracht.¹⁴

Dit bericht plaatste het ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel in 1917 in de kranten, Rijksmuseum Amsterdam.

Ook Voorschoten kreeg uiteraard met de voedselschaarste te maken. Op 3 december 1914 werd bekend gemaakt dat er tot 15 december geen witbrood gebakken zou worden. In Leiden werd al op 2 oktober de verkoop van witbrood verboden en een maximumprijs voor bruinbrood bepaald. Dat verbod werd pas op 1 december opgeheven.¹⁵ De reden was een tarwetekort, in grote delen van het land. In veel gemeenten werd het bakken van witbrood verboden, omdat voor witbrood meer tarwe nodig is dan voor bruinbrood, waarvoor de hele korrel gebruikt

¹⁴ Leids Jaarboekje 1915, Korte Kroniek van Leiden en Rijnland, October 1914; Leidsche Courant 15 oktober 1914, p. 3; Leidsche Courant 17 oktober 1914, p. 2; Leidsch Dagblad 26 november 1914, p. 3; Leidsch Dagblad 4 december 1914, p. 5; Leidsch Dagblad 7 januari 1915, p. 5.

¹⁵ Leidsche Courant 28 augustus 1914, p. 3; Leids Jaarboekje 1915, Korte Kroniek van Leiden en Rijnland, October, December 1914; WO I: Voedseldistributie en volksoproer; Leidsche Courant 3 december 1914, p. 3.

wordt. Dat viel heel slecht bij het Nederlandse volk: dat vond bruin brood niet lekker en zelfs ongezond. De regering propageerde het eten van bruinbrood. In de Eerste Nota betreffende den Economischen toestand, van november 1914, werden 'gezonde lieden' opgewekt van witbrood op bruinbrood over te stappen.¹⁶

In 1916 werd de situatie, niet alleen voor brood, nijpender. Inmiddels was de bovengenoemde Distributiewet in werking getreden, en in februari 1917 trad een Distributieregeling van brood, bloem, meel en rogge in werking, een besluit op grond van de Distributiewet. Het brood ging op rantsoen, ook omdat de import van graan steeds moeilijker werd. Gemeenten moesten aan hun ingezetenen broodkaarten verstrekken, met bonnen. Die kaarten moesten de gemeenten aanvragen. De gemeente kreeg het benodigde ongebuilde (d.w.z. ongezeefde) tarwemeel geleverd van de regering en verkocht dit door aan de bakkers, die er regeringsbrood van bakten in het voorgeschreven mengsel. Bakkers mochten regeringsbrood verkopen aan ingezetenen van naburige gemeenten, als de gemeenten onderling geregeld hadden hoe de kosten verrekend zouden worden. Want per gemeente kon de prijs die deze betaald had voor het regeringsmeel en de prijs waarvoor dit aan de bakkers was verkocht verschillen- de broodprijzen konden dus ook per gemeente verschillen. Dat prijsverschil moest dus verrekend worden tussen de gemeenten.¹⁷

Voorschoten ging begin 1917 regelingen aan met Oegstgeest, Wassenaar en Zoeterwoude voor de verkoop aan niet-ingezetenen van bruinbrood, tarwemeel en grof roggebrood, en met Leiden voor bruinbrood en ongebuilde tarwemeel en kwam overeen dat de prijsverschillen voor regeringsbrood verrekend zouden worden. Alles in handschrift, alleen de Leidse stukken waren getypt.¹⁸ Het betekende veel administratie. De bakkers moesten bijhouden aan wie ze wat verkochten en dat doorgeven aan hun gemeentebestuur; het gemeentebestuur moest die

¹⁶ WO I: Voedseldistributie en volksoproer; Van Meurs, t.a.p., p. 30, 31.

¹⁷ Van Driel Knol, t.a.p., p. 10 e.v.

¹⁸ Overeenkomsten met andere gemeenten betreffende verrekening van regeringsbrood, Archief 1811-1925, nr. 695.

opgaven doorgeven aan het gemeentebestuur van de andere gemeente. En ten slotte moesten de gemeenten onderling afrekenen voor het regeringsmeel. Het uitgangspunt was dat van 100 kg ongebuilde tarwemeel 150 kg regeringsbrood gebakken kon worden.

Zoals uit deze broodregelingen blijkt, deden Voorschotenaren ook inkopen in Leiden en in andere gemeenten, en omgekeerd. Volgens een circulaire van het ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel uit 1916 mocht die verkoop ook niet belemmerd worden, ook niet als het om regeringsgoederen ging. De Leidse gemeenteraad had daar ook geen probleem mee, onder verwijzing naar de circulaire.¹⁹ Maar tekorten waren er, voor allerlei artikelen en die namen ook toe naarmate de oorlog langer duurde.

In 1916 stagneerde in Leiden de aflevering van regeringsvarkens en was er, evenals in de rest van Nederland, een aardappeltekort.²⁰ De burgemeester van Voorschoten, Vernède, stelde een maximumprijs voor volle melk vast, een winkelier klaagde dat in Voorschoten geen regerings-suiker verkrijgbaar was.²¹ In januari 1917 sloot Leiden een overeenkomst met Voorschoten over regeringsvarkensvlees. Het was een zelfde soort regeling als er voor regeringsbrood was aangegaan. Leidse slaggers mochten aan inwoners uit Voorschoten varkensvlees en varkensvleesproducten afkomstig van regeringsvarkens verkopen, als ze precies bijhielden wat ze verkochten.²²

Tussen juni en december 1917 kocht de gemeente allerlei brandstoffen aan zoals cokes, antraciet, steenkolen, verschillende soorten turf, bruinkoolbriketten en verkocht deze aan drie brandstoffenhandelaren.²³ Die hadden bij hun verkoop aan de consument maximumprijzen in

¹⁹ Handelingen van de Raad van Leiden van 27 november 1916, p. 14, 15, geraadpleegd via Historische kranten, Erfgoed Leiden en Omstreken.

²⁰ Leids Jaarboekje 1917, Korte Kroniek van Leiden en Rijnland, Maart, Mei 1916.

²¹ Leidsche Courant 3 april 1916, p. 4; Leidsch Dagblad 3 april 1916, p. 4; Leidsch Dagblad 4 oktober 1916, p. 5.

²² Leids Jaarboekje 1917, Korte Kroniek van Leiden en Rijnland, Maart, Mei 1916; Leidsch Dagblad 2 april 1918, p. 2.

²³ Archief 1811-1925, nr. 295.

acht te nemen. Blijkbaar was dit een aankoop door de gemeente voor distributie onder de eigen bevolking. Dat kwam vaker voor.²⁴ De administratie is minutieus bijgehouden, maar of de gemeente er bij de transacties bij in is geschoten is niet goed te zien. Zo ja, dan kon de gemeente een beroep doen op een bepaling in de Distributiewet die 9/10 van die kosten voor rekening van het rijk bracht.

waar een paar jaar eerder voor de Belgische vluchtelingen gekookt werd.

Het bovenstaande geeft een indruk van de situatie in Voorschoten. Die zal, net als in de rest van het land, ernstig geweest zijn, zij het waarschijnlijk minder ernstig dan in de grote steden en ook dan in Leiden.²⁵

Aardappeltekort in Nederland in 1916, fotobureau Holland 1916, Utrechts Archief.

Op 4 december 1917 werd in Voorschoten een centrale keuken geopend.²⁵ Dat gebeurde dat jaar in veel gemeenten in Nederland, het eerst in de grote steden. Je kon er eten afhalen en soms ook ter plaatse opeten voor een klein bedrag of tegen de inlevering van voedselbonnen. Waar de centrale keuken in Voorschoten gevestigd was, was niet na te gaan. Misschien werd van de keuken van Nieuw Voordorp gebruik gemaakt,

²⁴ M. Kraaijestein, Nederland in de Eerste Wereldoorlog Lokale noden en lokaal beleid in Nederland 1914-1918, in J. Both e.a., Zuid-Holland en de eerste Wereldoorlog, Soesterberg 2018, p. 17-39, alwaar p. 36.

²⁵ Leids Jaarboekje 1918, Korte Kroniek van Leiden en Rijnland, December 1917.

In november 1918 werd de wapenstilstand gesloten. Dat betekende niet het einde van de schaarste. De winter van 1918/1919 was bijzonder streng, brandstof was er nauwelijks. Aan voedsel bleef gebrek, en aan schoeisel en kleding. De centrale keukens bleven ook gehandhaafd. In mei 1919 werd de vrede gesloten. Het duurde nog enige tijd voor alles weer genormaliseerd was. In 1921 kwam er een einde aan de voedseldistributie, maar de Distributiewet werd pas in 1926 ingetrokken. ■

²⁶ In het gemeentearchief moet zich heel veel meer documentatie over de Eerste Wereldoorlog bevinden, waarschijnlijk ooit gerubriceerd onder het lemma 'militaire zaken'. Deze was echter onvindbaar.

Het Paapje Herinneringen aan een kunstzinnig atelier

In 1930 startte Hans Polak Het Paapje, tapijtknoperij en textielweverij, in Voorschoten. De ligging aan de Papelaan gaf het atelier zijn naam, de initialen van Hans Polak (HP) vormden het handelsmerk. En omdat het paapje ook een vogeltje is dat vóór 1940 nog veel voorkwam in de duinstreek werd dat het symbool van het atelier.

Door Henny van der Klis en Marijke Reinsma

Logo huidige Paapje in Oldenzaal.

Het Paapje wist veelbelovende kunstenaars en ontwerpers aan zich te binden. Het was een experimentele broedplaats waar allerlei toepassingen voor het interieur werden ontwikkeld. De ontwerpen vielen in de smaak bij vernieuwende architecten zoals Oud, Dudok en Rietveld die de stoffen toepasten in hun projecten en interieurs. Ook prestigieuze binnenhuisarchitecten en warenhuizen zoals Bas van Pelt, Studio 40, Gispen en De Bijenkorf werden klant van Het Paapje.

Het Paapje is al jaren geleden uit Voorschoten vertrokken maar de artistieke nalatenschap verdient het om regelmatig onder de aandacht van de Voorschotenaren te brengen. En wie zou er beter over kunnen vertellen dan iemand die er heeft gewerkt? OGLV zocht Clasien Tipker-van Santen op en kreeg een schat aan informatie.

Clasien vertelt dat het een toeval was dat ze bij Het Paapje kwam te werken. Zij woonde nog thuis op de boerderij aan het eind van de Veurseweg, achter Het Eiland van Ome Niek. Haar vader was van mening dat er thuis voldoende te doen was voor zijn dochters maar...

'Hannie Boekhout werkte bij Het Paapje tot zij ging trouwen met Aad Verhoog, de bakker. Dat

JPG: Stalen, Tentoonstelling 't Paapje in Museum Voorschoten in 2017, foto René Zoetemelk.

Hans Polak

Hans Polak (1884–1969) kwam uit een Rotterdamse familie van textielhandelaren en studeerde aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Rotterdam. Hij ontwikkelde zich als ontwerper in Manchester, Krefeld, Zürich en Lyon. Hij liep stage in Wenen en kwam daar in contact met de Wiener Werkstätte en Bauhaus. De Wiener Werkstätte was niet gericht op massaproductie maar streefde naar een goed product voor een selectieve markt.

was destijds een reden om te stoppen en zij vroeg of ik belangstelling had. Ik ben eens gaan kijken en het leek me wel wat. Mijn moeder was gelukkig vooruitstrevend en stimuleerde wel dat ik verder zou komen dan de boerderij. En zo begon ik in 1960 bij Hans Polak.'

'Ik werd gelijk ingezet als all-rounder: in de showroom klanten helpen, administratie, stoffen afmeten, tapijten en andere bestellingen klaarmaken voor verzending. We ontvingen veel klanten op de zaak maar ik ging met de auto ook naar interieurwinkels in Groningen, Friesland,

Clasien Tipker-van Santen, foto Henny van der Klis.

Drenthe met een achterbak vol stalen. Dat werden heel warme contacten, ik werd ik na verloop van tijd ontvangen als een familielid, zo hartelijk.'

'Gelukkig had ik op mijn 18e direct mijn rijbewijs gehaald. We woonden erg achteraf en mijn moeder kon niet autorijden. Dus zij zag wel het belang in van een rijbewijs voor mij. Daar had

>>

ze zelf ook profijt van. Hans Polak was toen nog eigenaar en hij vond het heerlijk om gereden te worden. Hij had geen rijbewijs dus het moest wel. Maar hij genoot wel van het samenzijn. Hij was een ontzettend aardige man die het personeel heel veel ruimte gaf.'

Wandkleed met duif-ontwerp Klaas van Biezen, foto Henny van der Klis.

'Polak was een kunstzinnige man met grote sociale vaardigheden. Dat maakte hem bijzonder. Omdat alles handwerk was en er werd geëxperimenteerd met allerlei technieken, zaten er soms wel 'foutjes' in de stof of in tapijten. Hij wist het altijd zo te brengen dat juist die afwijkingen het product bijzonder en uniek maakten. En dat werd van hem geaccepteerd, hij had een hoge gunfactor bij zijn klanten. Met Polak en Klaas (van Biezen) ging ik regelmatig naar exposities waar wij onze collecties presenteerden.'

'Het hele proces, vanaf het spinnen van de draden tot aan de verzending van het product, gebeurde binnen het bedrijf. Alleen het mangelen gebeurde elders, de stoffen gingen nat naar wasserij Ancro waar het glad gestreken werd. Wij hadden een tafel van 30 meter om de stoffen uit te kunnen rollen, te controleren en af te meten. Aanvankelijk was de productie gericht op interieurstoffen en kleden. Maar we maakten ook wandkleden, van kleine tot heel grote voor in de hall van bedrijven. Later kwam er ook kleding bij.'

Vele begaafde ontwerpers hebben bij en voor Het Paapje gewerkt. De meesten bleven anoniem. Alle producten werden onder de naam van het bedrijf verkocht. De ontwerpers Klaas van Biezen en Gerrit van der Ven zijn wel min of meer synoniem met Het Paapje omdat zij de 'huisstijl' ontwikkelden, abstracte plant- en diermotieven waarvan de kleuren in elkaar overvloeien. Dit laatste werd veroorzaakt doordat de stoffen tussen de verschillende drukgangen bewust niet werden gedroogd. Klaas werkte er 40 jaar en heeft in die periode ongeveer 1400 ontwerpen gemaakt. Hij ontwierp de bekende cirkeldessins.

Clasien heeft nog veel bewaard: kleding, een wandkleed met het beroemde duif-ontwerp van Klaas van Biezen en stoffen die de verschillende druktechnieken illustreren.

Bauhaus

Bauhaus (1919-1933) was een opleidingsinstituut voor architecten en industriële vormgevers dat wilde vernieuwen. Kenmerkend voor de stijl van Bauhaus waren functionaliteit, strakke geometrische vormen zonder overbodige decoratie, pure materialen, moderne technologie en ambachtelijk handwerk. Bauhaus moest in 1933 sluiten omdat het Naziregime de producten te modern en zelfs 'entartet' vond. Docenten en studenten verspreidden zich na 1933 over Europa en de VS, en maakten furore. Bauhaus als stijl leeft nog steeds. Er wordt zelfs wel beweerd dat Ikea het Bauhaus van nu is.

Affiche midden jaren 60, foto Henny van der Klis.

'Ik heb Hans Polak nog een half jaar mee-gemaakt, voordat hij het bedrijf verkocht aan Piet

van Leeuwen. Piet had de Hogere Textielschool gedaan in Enschedé dus had zeker kennis van zaken. Het verschil was dat Polak kunstzinnig was en open stond voor experimenten. Van Leeuwen was meer een zakenman. Foutjes in stoffen beschouwde hij niet als artistieke varianten, alles moest perfect zijn.'

In 1967 trouwde Clasien zelf, met Hein Tipker en stopte ze bij Het Paapje. Maar Het Paapje verdween niet uit beeld. 'Ik had van alles van 't Paapje. Een Gelderland-bankje met wollen grof geweven stof, gordijnen, vloerkleed, tafelkleden.' Het bankje staat nog boven in hun prachtige huis aan de Vliet.

In 1984 sloot het Paapje in Voorschoten. De stofdrukafdeling werd verkocht en verhuisde naar Oldenzaal. Het bedrijf bestaat nog steeds onder de naam Paapje. De oude dessins worden ook nog steeds gebruikt, maar er komen ook nieuwe ontwerpen bij en nieuwe technieken. De stoffen worden toegepast in kussens en gordijnen en in dameskleding. ■

Nu halve pagina ruimte over. Het artikel heeft net iets te weinig tekst voor de hoeveelheid foto's.

Nog een halve advertentie????

Van stoomtram naar stroomtram

De tram is in veel steden nog steeds aanwezig in het straatbeeld. Door Voorschoten rijden bussen en treinen en resteert slechts de herinnering aan de tram. Maar hoe begon de ontwikkeling van de tram in Voorschoten?

Door Theo Jorritsma

Inleiding

De 19e eeuw is het tijdperk van de spoorwegen. Zo rond 1875 waren alle grotere plaatsen per spoor verbonden. Het dunbevolkte platteland met zijn slechte onverharde wegen bleef achter. Een spoorlijn was te duur voor het te verwachten geringere aantal passagiers. Voorschoten was overigens door haar ligging precies tussen Leiden en Den Haag een uitzondering op deze regel. Voorschoten had sinds 1842 een station aan een hoofdspoorlijn. Maar in de winterdienstregeling van 1868 per dag werd het station sporadisch bediend: in beide richtingen stopten slechts vier treinen per dag.

Nieuwe wet

Een nieuwe wet bood echter nieuwe kansen. In 1878 werd het dankzij de Locaalspoor- en Tramwegwet mogelijk om ook spoorwegen aan te leggen waaraan minder hoge eisen werden gesteld op het gebied van beveiliging en maximale aslast. De maximumsnelheid op een lokaalspoor- en tramweg was wel lager. Maar door de lagere eisen was de aanleg goedkoper. Voor tramwegen gold een toegestane maximumsnelheid van 15 kilometer per uur. Omdat er op zicht kon worden gereden was dus geen duur seinstelsel noodzakelijk. Ook kon het spoor eenvoudiger en met krappere bogen (een boog is de benaming van een bocht in een spoor- of tramweg) volstaan die vaak in de berm van bestaande wegen werden aangelegd. De aanleg van tramverbindingen werd ook hier

weer overgelaten aan het particulier initiatief. De rijksoverheid stimuleerde de aanleg door renteloze leningen. En dit werkte blijkbaar, zo stelt het Rotterdamsch Nieuwsblad in een commentaar op 21 maart 1883: *'De stoomtram is voor vele gemeenten, zelfs voor heele streken, een bode die bloei en welvaart voerspelt. Plattelandsgemeenten, die tot heden geen degelijk vervoermiddel hadden (...) grijpen, zoo de gelegenheid daartoe wordt aangeboden, met beide handen het aanbod van eenigen concessionaris aan.'*

Lokaalspoorwegmaatschappijen schoten na 1880 als paddenstoelen uit de grond om gebieden te ontsluiten die te dunbevolkt waren voor de aanleg van een hoofdspoorweg.

Eind 1882 waren er al 30 trambedrijven, waaronder de op 5 juli 1882 opgerichte IJssel Stoomtramweg-Maatschappij (IJSM) die met grote ambitie tramlijnen wilde aanleggen in het gebied tussen Den Haag, Leiden, Utrecht en Rotterdam met als middelpunt Gouda. De maatschappij is genoemd naar de Hollandse IJssel waarlangs de tramlijn tussen Gouda en Utrecht zou moeten gaan lopen. Met deze IJSM begint het verhaal van de stoomtram door Voorschoten.

De start van de stoomtram in Voorschoten

Het Nieuws van den dag meldde op 17 november 1881: *'Te Voorschoten ziet men met groote belangstelling de beslissing tegemoet, die door*

den Gemeenteraad zal genomen worden in zake een tramweg van Leiden – Voorschoten – Wassenaar – 's-Gravenhage. (...) Voor de gemeente Voorschoten zou de aanleg van een tramweg 'eene zaak van groot gewicht zijn, waarnaar verlangend wordt uitgezien.'

Opmerkelijk is dat één van de drie aangevraagde concessies al uitging van elektrische tractie. De gemeente zag daar echter niets in en legde deze aanvraag terzijde.

Op 30 januari 1882 kon Het Nieuws van den dag de lezers tevreden meedelen dat het besluit genomen was.

'Evenals de gemeentebesturen van Wassenaar en Leidschendam, heeft ook de gemeenteraad van Voorschoten, aan de IJssel-Stoomtram-Maatschappij de concessie verleend voor den stoomtram Leiden-'s-Gravenhage. (...) Men verheugt zich zeer over dezen uitslag, te meer daar de hoop bestaat dat reeds spoedig met de werkzaamheden zal worden begonnen.'

Met de aanleg van een enkelsporige smalspoorbaan van 1067 mm spoorbreedte werd inderdaad snel gestart: circa 10 maanden na het besluit startte de stoomtram op het traject Leiden-Haagweg naar Voorschoten station met een

proefrit. De Standaard meldde op 7 december 1882: *'In 't bijzijn van een aantal genoodigden, had gisteren een proefrit plaats vanwege de IJssel-Stoomtram-Maatschappij, op hare bijna gereed zijnde lijn Voorschoten-Leiden. De proef verliep geheel naar wensch. Vooral ook werden de wagons geroemd, als zijnde zéér ruim, net, gemakkelijk en tot verwarming ingericht.'*

Op 26 mei 1883 werd de lijn van Voorschoten-station naar Wassenaar feestelijk geopend waarna op 1 juni 1883 ook hier de exploitatie startte. Het Rotterdamsch Nieuwsblad berichtte op 2 juni 1883: *'Heden is het een feestdag voor Wassenaar; de stoomtram via Voorschoten naar Leiden is voor 't publiek verkeer in gebruik gesteld en daarmede het bevallig gelegen dorp een tijdperk van nieuwen bloei ingetreden. Men hoopt het dorp nu spoedig ook verbonden te zien met Den Haag.'*

Op 10 augustus 1883 kon er van Voorschoten ook naar Veur worden gereden. Maar pas op 20 juni 1885 was de verbinding met Den Haag-Schenkweg gereed (nabij station Staatsspoor, het huidige Centraal Station) door tegenwerking van de gemeente Den Haag, die geen stoomtram in het centrum van de stad wenste. Daarmee was

Prentbriefkaart ± 1905, Gemeentearchief Voorschoten. In Café Sport, op de hoek van de Schoolstraat en het Treubplein, was een wachtkamer.

>>

Kopie van een foto ± 1910, Gemeentearchief Voorschoten. De voormalige remise van de stoomtram in gebruik als tentoonstellingsgebouw.

eindelijk de 18,1 kilometer lange lijn gereed, met een zijtak van 3,2 kilometer naar Wassenaar.

Het traject door Voorschoten

Hoe verliep de tramrit door Voorschoten? Laten we dat bezien aan de hand van de brochure die in 1905 verscheen om het toeristisch gebruik van de lijn op te vijzelen.

'Wie in de gelegenheid komt zulk een reisje te maken, verzuime zulks niet, het zeer lage tarief maakt dit voor alle beurzen mogelijk.'

De lijn begon aan het Noordeindeplein in Leiden, dus op enige afstand van het spoorwegstation.

De lijn liep 'langs de belommerde weg langs het Galgewater tot de uitspanningsplaats De Vink wordt bereikt (bestaande uit de Oude Vink en de Grootte Vink).' 'Even voorbij 'De Vink' wordt het fraai gelegen Huis 'Ter Wadding' gepasseerd en is de bestrate Binnenweg naar Rijswijk bereikt, die nu tot Voorburg wordt gevolgd.

Aanvankelijk is de weg niet beplant 'zoodat van een fraai vergezicht over de weilanden, met Leiden in het verschiep, kan worden genoten, tot de 'Sint Nicolaasbrug' is bereikt. Hier verandert het uitzicht en rijdt de tram dicht langs de fraaie eikenbomen.'

De volgende halte met wisselplek was de Zilverfabriek. Zo'n 25 minuten na vertrek uit Leiden werd de kom van Voorschoten bereikt. Tot hier kostte de reis eerste klas 20 cent en tweede klas 10 cent. In café Sport was een

wachtkamer van de stoomtram opgenomen. Langs de Veurseweg werd de route vervolgd naar Veur en Voorburg. Dezelfde brochure vermeldt hier nog uitspanning 'Overbosch' en het pensionaat 'Onze lieve vrouwe van Lourdes' voor 'jongejuffrouwen van deftigen stand'. Bij de Papelaan takte de lijn tot 1892 af naar Wassenaar via station Voorschoten HIJSM, Papeweg, Den Deijl en Lange Kerkdam naar het eindpunt nabij molen Windlust.

In Voorschoten was op de hoek van de Achterstraat en Wijngaardenlaan een enkelsporige tramremise met werkplaats gebouwd. Na opening van een viersporige remise in Voorburg in 1884 werd de remise in Voorschoten na verloop van tijd gesloten. Hij werd daarna voor uiteenlopende doeleinden gebruikt, zoals een pluimveetentoonstelling. De Nederlandsche Carrosserie-fabrieken ('Fransche lijnen, en elegantie, Duitse prijzen') die was gevestigd aan de Voorstraat, huurde later de oude remise van de stoomtram aan de Wijngaardenlaan. In 1924 werd de remise gesloopt.

De tram had maar liefst 80 minuten nodig voor het gehele traject. Op het traject Den Haag-Leiden reden aanvankelijk 8 trams per dag per richting, meestal met intervallen van 2 uur. Er werd over de gehele lijn gereden met extra slagen tussen Leiden en Voorschoten v.v. en Den Haag en Voorburg v.v.. Op deze trajecten

was er sprake van een uurdienst en tussen Voorburg en Voorschoten een twee-uurdienst. Rond de eeuwwisseling werd op het gehele traject een uurdienst onderhouden. In ongeveer de helft van de tramtreinen overdag was een goederenwagon opgenomen en op vrijdagen (veemarktdag in Leiden) in enkele tramtreinen een veewagen.

In 20 minuten werd aanvankelijk vijf keer per dag van Voorschoten naar Wassenaar v.v. gereden. In de winterdienstregeling van 1878 ging het aantal tramdiensten van 5 naar 13. De winterdienstregeling vermeldde daarbij een belangrijk voordeel: *'daarenboven correspondeeren deze op alle te Voorschoten halthoudende treinen van Hollandse Spoorweg hetgeen slechts bij uitzondering het geval was.'*

Van tijd tot tijd gebeurden er ondanks de lage snelheid ongelukken met de tram in Voorschoten, soms met dodelijke afloop of ernstige verwondingen. De NRC van 22 mei 1922 meldde bijvoorbeeld het volgende: *'Vanmorgen omstreeks 8.55 uur is onder Voorschoten een Hongaarsche juffrouw door de stoomtram Leiden-Den Haag overreden. De locomotief moest worden opgevijseld om haar er onder vandaan te halen. In ernstigen toestand is zij naar het Elisabethgasthuis in Leiden vervoerd. De rechervoet was geheel afgereden.'*

Door het bochtige en hobbelige traject ontspoorde de tram ook nog al eens. Dan lag gelijk het tramverkeer op het enkelsporige traject stil: Het Algemeen Handelsblad meldde op 18 februari 1886: *'Doordien maandagavond negen ure de stoomtram op de lijn Wassenaar-Voorschoten gederailleerd is en daardoor de locomotief met veel geweld over den weg geslingerd werd, is gister de dienst op die baan den geheelen dag gestremd geweest, en is het te voorzien, dat die stand nog eenigen tijd zal aanhouden.'*

Op de gehele lijn werden door de IJSM 7 locomotieven ingezet, allemaal geleverd door Hohenzollern A.G., gevestigd in Düsseldorf-Grafenberg. De 17 passagiersrijtuigen waren meest vier-assige exemplaren. Op zomerse dagen werden de geliefde open wagons ingezet. Dat werd in advertenties in de krant aangekondigd: bij mooi weer open rijtuigen. Daarnaast waren er nog 19 goederenwagons beschikbaar. Omdat het aantal ritten werd

uitgebreid, werden na 1902 nog twee tweedehands locomotieven en zes rijtuigen aangeschaft.

Een zieltoegend bestaan...

De exploitatie was in de beginjaren geen vetpot. Uit een vergelijking over het jaar 1886 van de resultaten van verschillende tramlijnen, die in De Ingenieur van 7 juli 1888 werd gepubliceerd, blijkt dat de IJSM ver onderaan bungelde. Per treinkilometer waren de uitgaven 21 cent en de ontvangsten slechts 22 cent. Bij andere tramlijnen was deze verhouding veel gunstiger (een verschil van 4 tot 29 cent per treinkilometer).

De IJSM raakte steeds meer in financieel zwaar weer. In 1889 werd een commissie benoemd *'om na te gaan wat wenselijk is te doen in het belang der maatschappij.'* De Maatschappij tot Exploitatie van Tramwegen (M.E.T.), een nieuwe maatschappij zonder grote schuldenlast, nam op 6 september 1890 de exploitatie over van onder meer de lijn Leiden-Den Haag, een stap die we heden ten dage een sterfhuisconstructie zouden kunnen noemen. Op 26 september 1893 kreeg de M.E.T. ook het juridische eigendom van de lijn. Met ingang van 2 maart 1893 had de M.E.T. al de lijn Voorschoten-Wassenaar gesloten in verband met tegenvallende passagiersaantallen. Er werd nauwelijks gebruik van gemaakt. Toen een stoomtram op de lijn Wassenaar-Voorschoten ontspoorde, meldde de krant dat de enige passagier in de wagon ongedeerd was gebleven. Precies een jaar later begon de M.E.T. met de opbraak van de lijn.

Ruim 100 jaar later was de reizigersstroom tussen Voorschoten en Wassenaar nog steeds nihil. De proefneming met buslijn 44 die op werkdagen tussen Voorschoten en Wassenaar reed, was ook geen lang leven beschoren. De buurtbus werd na circa anderhalf jaar uit dienst genomen in mei 2012.

Het einde van de stoomtram

Rond de eeuwwisseling namen echter de passagiersaantallen op de lijn Leiden-Den Haag toe. De dienstregeling werd uitgebreid tot een uurdienst, van Voorburg naar Den Haag reed zelfs elke 20 minuten een tram. De enkelsporige baan liep tegen de grenzen aan van de benodigde capaciteit. Het aantal tramtreinen kon niet veel verder worden uitgebreid.

>>

Prentbriefkaart ± 1910, Gemeentearchief Voorschoten. Veurseweg ter hoogte van de Papelaan met rails van de stoomtram.

In 1905 waren er plannen de stoomtramlijn te elektrificeren.

In 1907 bleek de M.E.T. met de Haagse Tramweg Maatschappij (HTM) in onderhandeling. De HTM aasde op het lucratieve deel tot Voorburg en dreigde met een concurrerende eigen elektrische lijn naar Voorburg. In 1909 kwam het bericht dat de HTM zelfs de gehele lijn naar Leiden wilde overnemen.

In 1914 verwierf de Hollandse IJzeren Spoorwegmaatschappij (HIJSM) een meerderheidsbelang in de M.E.T. De trammaatschappij werd ondergebracht bij de Noord-Zuid-Hollandsche Stoomtramweg-Maatschappij (NZHSTM), een dochteronderneming van de HIJSM. Door de Eerste Wereldoorlog kwamen de plannen voor de elektrificatie van de lijn stil te liggen. Wel werd in 1916 door de minister de concessie aangepast zodat elektrificatie mogelijk werd.

De NZHSTM won uiteindelijk de strijd. In 1919 bleek dat zij niet alleen de lijn Den Haag-Leiden gingen verzorgen, maar ook de stoomtramlijn van Den Haag naar Scheveningen zouden overnemen en koppelen aan de lijn Den Haag-Leiden. De

plannen gingen uit van een dubbelsporig traject op een zoveel mogelijk eigen baan.

Dit was het begin van de legendarische blauwe tram, die startte op 25 januari 1924 op het traject Leiden-Veur. De rest tot Scheveningen volgde op 12 april 1924. Dat werd tijd. De stoomtram had zijn langste tijd wel gehad zoals het Algemeen Handelsblad al op 6 mei 1915 had geconstateerd: *'De oude stoomtram Den Haag-Leiden van de Maatschappij tot Exploitatie van Tramwegen heeft haar roem reeds geruimen tijd overleefd door de talrijke ongevallen, waaronder in de laatste maanden nogal ernstige. Maar nu zal zij spoedig een roemloozen dood sterven, terwijl uit haar asch een verjongde elektrische tram zal verrijzen.'* ■

Literatuur

Sloof, Jan H.M., *Voorschotense Verhalen II, Vijftien nieuwe pareltjes*, Leiden, 2015.

Blok, Johan en Dick van der Spek, *Railatlas tramlijnen Den Haag en omstreken vanaf 1864*, Alkmaar, 2009.

Grenspaal

Door Jan Sloof

Voorschoten kent nog verscheidene kleine monumenten in de vorm van stenen grenspalen. Sommige staan wat verborgen, andere vallen heel goed op, zoals de grote hardstenen grenspaal aan de Papelaan West. Deze werd in 1775 geplaatst als grensaanduiding tussen Voorschoten en Wassenaar. De voorgangers waren steeds van hout en al was dat dan wel van een goede soort, ze moesten regelmatig wegens slijtage vervangen worden.

Overigens: ook aan de parallelweg van de Rijksstraatweg staat een grenspaal Voorschoten-Wassenaar, omdat de Rijndijk met de Stevenshofjespolder en de Valkenburgseweg met de Ommedijkse polder tot 1966 tot Voorschoten behoorden. De paal is tijdelijk verplaatst naar de Maaldriftseweg vanwege de werkzaamheden aan de Rijnlandroute. Deze stenen grenspaal werd in 1802 geplaatst en is voorzien van beider namen. Die aan de Papelaan is ook voorzien van de gemeentewapens. ■

Een mysterieuze grot in de tuin van Beresteijn

Achter in de tuin van de buitenplaats Beresteijn ligt, in het vlakke landschap van Voorschoten, een mysterieuze doorgang in een heuvellichaam. Wanneer de bomen hun blaadjes verliezen is de uitgang vanaf de Van Beethovenlaan goed zichtbaar. Het is een plek die bij velen verwondering en vraagtekens oproepen. Wat is het nu eigenlijk?

Door Linda Driesen – van der Male

Kenmerken van de doorgang

De heuvel ligt in het zuidwestelijke puntje van de tuin en is noord-zuid georiënteerd. De doorgang staat hier haaks op in oost-west richting en maakt een bocht richting het zuiden. De lengte in de buitenbocht bedraagt een krappe negen meter en in de binnenbocht ruim zes meter. De aan de oostzijde gelegen oorspronkelijke entree is met 203 centimeter lager dan de uitgang aan de westzijde, die 240 centimeter bedraagt.

Een later aangebrachte muur, met restanten van een deurkozijn, zorgt ervoor dat de entree nu nog zo'n dertig centimeter lager is dan de oorspronkelijke opening. Ook is de opening aan de oostzijde smaller dan aan de westzijde. Op subtiele wijze wordt de gang vanaf de entree richting de uitgang steeds breder en hoger. Het effect hiervan is dat de doorgang donker start en de gang daarna langzaam lichter wordt tot de bezoeker bij de uitgang wordt verrast door het vele daglicht.

De wanden van de doorgang zijn bekleed met sintels en natuursteenbrokken. Daar zijn waarschijnlijk in het begin van de 20ste eeuw misbaksels (misvormde bakstenen) aan toegevoegd op de plekken waar natuursteen

Oostelijke opening doorgang, foto auteur 2013

Westelijke entree doorgang, foto auteur 2018

heeft losgelaten. Ter plaatse van de keermuren bij de openingen zijn ook misbaksels gebruikt. Een deel van de bekleding is door de ouderdom van de wanden gevallen. Op veel plaatsen in de doorgang is hierdoor het schone metselwerk te zien. Toch is er nog relatief veel van het oorspronkelijke materiaal aanwezig. Onder een dikke laag bladresten liggen de resten van een oud klinker- en natuursteenpad.

Een stukje geschiedenis van Beresteijn

De geschiedenis van Beresteijn start als onderdeel van de Voorschotense buitenplaats Vredenhoef, die grofweg gelegen was tussen de Leidseweg 202 en de Hofweg. Deze buitenplaats had een zeer grote tuin die grote delen van de

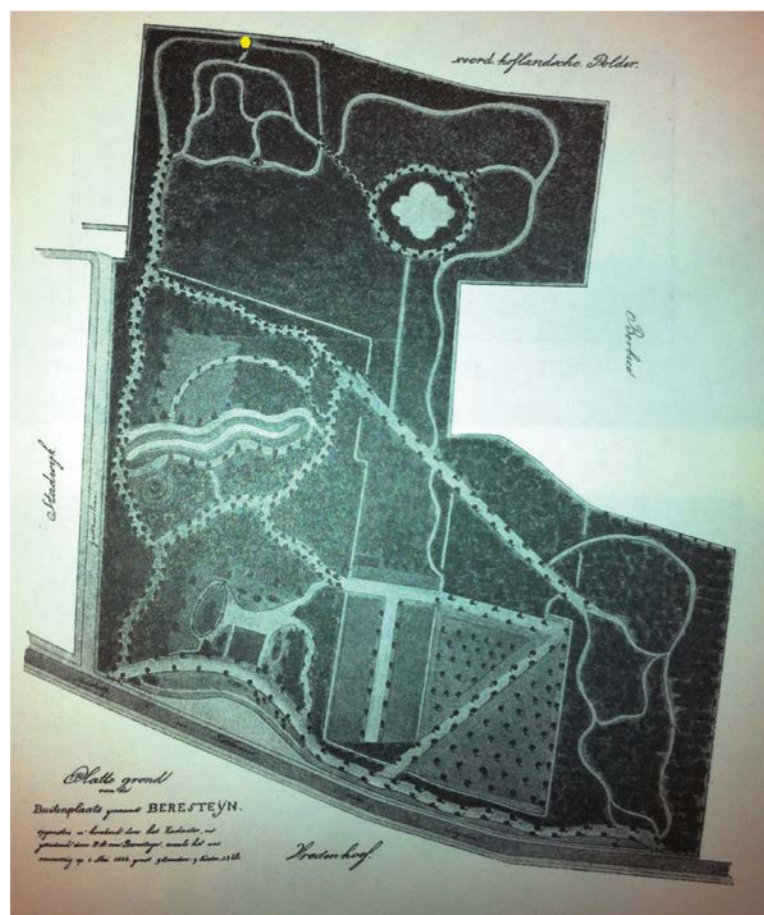
huidige oude en nieuwe Krimwijk omvatte en delen aan de overzijde van de Leidseweg. Deze buitenplaats ging terug tot in ieder geval de 16de eeuw.

In de 80-jarige oorlog werd het verwoest. Andries de Graeff, rekenmeester der Grafelijke Domeinen van Holland en West-Friesland en tevens burgemeester van Amsterdam, zag het halverwege de 17de eeuw tot zijn taak om het buiten te herbouwen. Zijn dochter Alida de Graeff en haar echtgenoot Diederick van Velthuisen droegen in de periode 1678–738 de verantwoordelijkheid voor de aanleg van zeer fraaie, geometrische tuinen in Franse stijl. De gronden waarop Beresteijn is gebouwd, behoorden toen al tot de overtuin¹ van de buitenplaats Vredenhoef.

¹ Een onderdeel van een aangelegde tuin die aan de overzijde van een doorgaande weg is gelegen. De scheidde het grondgebied van een buitenplaats/huis daarmee in meerder afzonderlijke delen. Soms was een overtuin de enige tuin van een huis, maar vaak was het ook een onderdeel van een groter geheel.

Van geometrische naar vroege landschapsstijl

Na het overlijden van Alida werd de tuin verdeeld over meerdere eigenaren. Tijdelijk behoorde het grondgebied van het huidige Beresteijn niet meer tot Vredenhoef, maar was een zelfstandige tuin. Dat veranderde weer in 1772 toen mr. Pieter Jan Marcus, de nieuwe eigenaar van Vredenhoef, de gronden terugkocht. Samen met zijn vrouw, Ida Agatha Deutz, was hij verantwoordelijk voor een nieuwe stap in de geschiedenis van de tuin. Zij transformeerden de gehele tuin naar de vroege landschapsstijl met fraaie slingerende paden, landelijke vijvers, bergjes en boomgroepen.

Plattegrond Beresteijn door P.A. van Beresteijn, 1846. De gele stip geeft de positie van de doorgang met koepel aan (afbeelding uit Beresteijn, E.A., Genealogie van het geslacht Beresteijn, dl. 1, Den Haag 1941).

Bij deze vroege versie van de landschapsstijl bleven oude geometrische vormen gedeeltelijk behouden en werden hergebruikt. Het echtpaar had het buiten zo'n zestig jaar in hun bezit. Na het overlijden van de kinderloze echtelieden werden de gronden in 1830 tijdens een openbare

verkoop verkocht. De overtuin werd wederom apart van de rest van Vredenhoef verkocht en in 1833 kwam het gebiedje in handen van Jonkheer Hugo IV van Beresteijn, die verantwoordelijk was voor de bouw van een huis en het stichten van de zelfstandige buitenplaats Beresteijn. Hiermee werd de geschiedenis van de beide buitenplaatsen verbroken. De basis voor de tuin en de mysterieuze doorgang zijn dan al gelegd.

De herkomst van de doorgang

Nog steeds zijn er in de tuin van Beresteijn veel elementen te vinden die verwijzen naar de 17de- en 18de-eeuwse parkaanleg in geometrische stijl. Er zijn rechte paden, lange zichtlijnen en restanten van formele vijvers en kanalen. Het heuvellichaam waarin de doorgang is aangelegd, behoort tot deze oudste aanleg. Het functioneerde in die tijd als zichtterras (mogelijk met koepel). Het terras vormde enerzijds de beëindiging van een zichtas die vanuit het huis Vredenhoef door de tuin liep. Deze kruiste een vijver met brug en eindigde dan bij de hoger gelegen terras. Vanaf het terras was er prachtig zicht over de overtuin richting het huis Vredenhoef, maar ook over het omringende landschap. Anders dan nu lagen er weilanden en bossages rondom en waren de duinen van Wassenaar zichtbaar.

Bij de transformatie van het park naar de vroege landschapsstijl is het heuvelelement behouden gebleven. Uit deze tijd, eind 18de / begin 19de eeuw, dateert waarschijnlijk ook de aanleg van de doorgang in het terras. Aan de hand van de oude kadastrale kaarten uit 1821 is in ieder geval met zekerheid vast te stellen dat er toen sprake was van een koepel op of achter de doorgang. De kaart toont alleen de gebouwen en de perceelgrenzen en niet het padensysteem dat in de tuin aanwezig was.

Gelukkig heeft P.A. van Beresteijn (zoon van Jonkheer Hugo van Beresteijn) in 1846 de tuin zeer precies ingetekend, waardoor er een goed beeld is van de ligging van de koepel ten opzichte van de heuvel en de paden. De paden komen grotendeels overeen met het huidige padensysteem en omsluiten ter plaatse van de koepel een terreintje dat de vorm heeft van de huidige heuvel met doorgang. Ter plaatse van de doorgang is een pad ingetekend dat uitkomt in de

koepel. De kaart is tweedimensionaal getekend. De koepel staat in de loop van het pad dat over het zichtterras loopt. Hierdoor is het niet duidelijk of er nu sprake is van een koepel op of achter het zichtterras.

Bij de openbare verkoop in 1830 werd melding gemaakt van de afzonderlijke elementen in de overtuin. De meest belangrijke melding is de aanwezigheid van 'eene hermitage, waarin een fraai gestukadoorde kamer, aangenaam uitzicht hebbende over het land'. Bij bestudering van de kadastrale minuut en de tekening van P.A. van Beresteijn kan deze omschrijving alleen betrekking hebben op de koepel die is ingetekend ter plaatse van de onderdoorgang.

De hermitage

Op basis van de kaartbeelden en de omschrijving kan er dus bijna met honderd procent zekerheid gezegd worden dat de mysterieuze doorgang in de heuvel een restant is van een hermitage. De hermitage is een in de landschapsstijl veel gebruikt tuinsieraad, bestaande uit een grot en/of een huisje in rustieke stijl. Het verwees naar de verblijfplaats van een kluzenaar. Soms werd het tuinornament dan ook voorzien van een kluzenaarspop en -attributen zoals een kruis, boeken, een doods-kist e.d.

In populaire tuinboeken uit die tijd, zoals die van de befaamde Van der Laar, staan vele afbeeldingen van dit soort hermitages en hoe deze in te richten. Bij voorkeur werd er een functie aan gegeven, zodat het kon worden gebruikt als rustpunt tijdens een wandeling door de tuin. Voorbeelden van een dergelijke (inmiddels ook grotendeels verdwenen) hermitage in de omgeving van Voorschoten zijn is te vinden bij Backershagen (Wassenaar) en Vredenoord (Rijswijk). Beide hermitages bestaan uit een gebogen gang in een heuvellichaam die eindigde in een koepeltje.

Als de koepel bij Beresteijn ook de beëindiging van de gang vormde, was de bedoeling van het ensemble duidelijk. De koepel lag verstopt voor de wandelaar. De wandelaar liep door de schemerige, grauwe grot en werd daarna getrakteerd op uitbundig licht en een fraai uitzicht over de weilanden van de Noordhollandse polder. Dat verrassingseffect werd versterkt doordat

de opening van de grot smaller en lager was dan de uitgang. Het licht trad de wandelaar dus echt tegemoet. Maar het verrassingseffect was niet het enige doel van de hermitage. Deze was ook bedoeld om de eigenaren en bezoekers te herinneren aan de zware en goede tijden van het leven. De donkere grot stond symbool voor de moeilijke tijden en de lichte kamer voor de betere tijden, voor de hel en de hemel en voor natuur tegenover cultuur.

Wanneer de koepel toch op de heuvel was gesitueerd, was de grot echt bedoeld als grot. Het lichteffect voor de wandelaar was er niet minder om. De symboliek van de overgang van schaduw naar licht en het verrassende uitzicht is dan nog steeds aanwezig. De hermitage op de heuvel had dan vooral een uitzichtfunctie als rustpunt tijdens een wandeling.

In de verkoopakte van 1846, bij verkoop van Beresteijn door Hugo van Beresteijn aan Willem Frederik Christ, wordt de hermitage niet meer genoemd. Er is dan alleen nog sprake van een koepel. Eind 19de-eeuwse foto's van de grot, die zich in het Nationaal Archief bevinden, laten al geen resten meer zien van een koepel op of achter de berg.

Ondanks de onduidelijkheden die ook na onderzoek rond de hermitage blijven bestaan, is hier wel sprake van een bijzonder en zeldzaam tuinornament. Samen met de overige delen van de tuin van Beresteijn is er sprake van een uniek Voorschotens ensemble. ■

Literatuur

Driesen – van der Male, L.D.N., Hermitage Beresteijn, in 'Geschiedenis van drie buitenplaatsen en de KSHZ', Jaarboek 2013 – 2014 Kastelenstichting Holland en Zeeland, p. 46 – 47.
Driesen – van der Male, L.D.N., *Cultuurhistorische verkenning en opname Hermitage Beresteijn, Voorschoten*, Voorschoten 2013
Immerseel, R. van, *De buitenplaats thans genaamd Beresteijn*, in 'Geschiedenis van drie buitenplaatsen en de KSHZ', Jaarboek 2013 – 2014 Kastelenstichting Holland en Zeeland, p. 39 – 73.

Aandachtspunten van de Planologiecommissie van OGLV

Door Stan Dessens,
voorzitter van de Planologiecommissie

De Planologiecommissie van OGLV buigt zich over de ruimtelijke ordening in ons dorp, ons erfgoed, het milieu en het groen.

Afgelopen jaren hebben we ons sterk gemaakt voor het behoud en de versterking van de Duivenvoordecorridor. Voor het verdwijnen van de kassen mochten de gemeenten Voorschoten en Leidschendam-Voorburg op bescheiden schaal woningen in de Duivenvoordecorridor bouwen. Voor Voorschoten betekende dit bouw van woningen op twee plaatsen: Roosenhorst ten noorden van de Kniplaan en Noortveer ten zuiden van de Kniplaan. Op beide gebieden was 2000 m² (ongeveer 20 huizen) bebouwd oppervlak voorzien. In 2013 heeft de gemeente Voorschoten het bebouwd oppervlak voor Roosenhorst van 2000 naar 4000 m² verhoogd, omdat de gemeente teveel had betaald voor het opkopen van de kassen. Tegen vaststelling van het betreffende bestemmingsplan is OGLV in 2018 samen met negen andere natuur- en milieuorganisaties in beroep gegaan bij de Raad van State. De Raad van State heeft ons eind september in het ongelijk gesteld: de Raad van State vindt dat aan het bouwen van meer woningen niet louter financiële maar ook ruimtelijke overwegingen ten grondslag liggen. Een verrassende constatering, die niet te rijmen is met de feitelijke gang van zaken. We moeten ons daar nu helaas bij neerleggen.

Voor het gebied van Noortveer bestrijden we niet het bebouwd oppervlak van 2000 m² maar het feit dat de gemeente de huizen wil verdelen over het hele gebied. Wij bepleiten om het bouwoppervlak te concentreren langs de Kniplaan en zo het zuidelijk deel van het gebied 'terug' te geven aan het landschap van de Duivenvoordecorridor. Wij zetten onze

opvatting kracht bij met een concreet alternatief voor de bebouwing. Ook hier moeten wij helaas constateren dat de gemeente in procedurele als inhoudelijke zin onze inbreng lijkt te negeren.

Nu de nieuwe coalitie van Voorschoten zich heeft uitgesproken voor een verdere samenwerking in de Leidse regio moeten we er op letten dat (een deel van) het bouwvolume, dat in de Leidse regio moet worden gerealiseerd, niet aan Voorschoten wordt toebedeeld en daarmee in het groene gebied aan beide zijden van de spoorlijn zou kunnen worden geprojecteerd. Voorschoten is naar de mening van OGLV uitgebouwd in het buitengebied en wat er over is, dient groen te blijven. Dat betekent ook dat binnen de bebouwde kom van Voorschoten moet worden gezocht naar locaties, waar met name voor starters en jongeren gebouwd kan worden.

Binnen de bebouwde kom spelen er een aantal zaken, die onze aandacht trekken.

In het park van de buitenplaats Ter Wadding is door de eigenaar zonder vergunning een groot hek neergezet, waardoor het park in tweeën is gedeeld. De afspraak was om het hele park voor het publiek toegankelijk te houden. Wij hebben ons samen met de bewoners van de wijk Ter Wadding verzet tegen een door de gemeente voorgenomen legalisatie van dat hek. Wij wachten nu een besluit van de gemeente af. Legalisatie achteraf holt de positie van de inwoners uit om zich tijdig te laten horen.

Op de locatie van de gereformeerde kerk Het Kruispunt op de kop van de Schoolstraat is een ontwikkeling van een fors bouwvolume voorzien door de projectontwikkelaar RBRE Real Estate. Weliswaar blijft het kerkgebouw

behouden, maar er wordt aan de Schoolstraat en de Julianalaan zoveel hoogbouw gepland dat de kerk wordt ingepakt in hoogbouw. Wij denken dat een betere oplossing denkbaar is door meer bouwvolume langs de Overslagstraat en minder langs de Schoolstraat te realiseren. Het kerkgebouw en de kastanjeboom voor de kerk blijven dan nadrukkelijker onderdeel uitmaken van de entree van de Schoolstraat.

De plannen voor de buitenplaats Beresteijn gaan nu de besluitvormingsfase in. Wij kunnen ons daarmee verenigen omdat het hoofdgebouw van Beresteijn wordt gerestaureerd, het park van de buitenplaats hersteld en voor het publiek toegankelijk wordt. Wij vinden de bouwplannen voor (zorg)appartementen direct achter het hoofdhuis acceptabel.

Wij hopen dat er een oplossing wordt gevonden voor het behoud van het gebouw van de voormalige Moeder Gods kerk aan de Schimmelpenninck van der Oijelaan, ook al zal dat gepaard gaan met de bouw van appartementen op die locatie.

Het religieus erfgoed vraagt ook aandacht op de buitenplaats Bijdorp, waar de zusters Dominicanessen van de Heilige Catherina van Siëna een prachtige neogotische kapel bezitten, die tot op heden geen beschermd status heeft. Dat geldt trouwens voor alle gebouwen aldaar. Wij hebben de gemeente daar herhaaldelijk op gewezen.

Voor wat betreft de Leidseweg Noord is nu door de Gemeenteraad een beslissing genomen om het zuidelijk deel om te zetten in een 30 km weg. Dat lijkt ons een juiste beslissing, die ook kan gaan gelden voor het middendeel. Voor het noordelijk deel van de Leidseweg-Noord (vanaf de Tromplaan tot aan de Vink) zal dat ingrijpender zijn. Hier is zowel een ontsluiting van Voorschoten aan de noordkant als een ontsluiting van de nog te realiseren bebouwing aan de orde. Met alle bouwplannen aldaar zowel op het terrein Arsenaal-Segaar als op het terrein van het tuincentrum van Griffioen zal een voor alle betrokkenen aanvaardbare oplossing moeten worden gezocht. Wij volgen deze ontwikkelingen actief.

Tot slot breken wij een lans om de gemeente aan te sporen op ruimtelijk gebied meer vooruit te denken en vooraf ruimtelijke kaders vast te stellen voor ontwikkelingen binnen de bebouwde kom. Daarmee geeft de gemeente aan projectontwikkelaars kaders mee, die niet onwrikbaar hoeven te zijn, maar waarmee zij terdege rekening moeten houden. Zo voorkomen we dat de gemeente en de bevolking 'overvallen' worden door ongewenste plannen, waar we in Voorschoten niet blij van worden.

Wij houden een wakend oog over al deze ontwikkelingen. ■

Activiteitenprogramma 2019

Zaterdag 9 februari 2019 start 13.00 uur	Stadswandeling door oud Voorburg langs monumenten o.l.v. een gids, voorafgegaan door een korte inleiding over de historie van Voorburg in museum Swaensteyn in Voorburg.
Donderdag 7 maart 2019 start 20.00 uur	Bezoek Sterrenwacht Leiden. Rondleiding door een student sterrenkunde. Leer meer over telescopen en de geschiedenis van het gebouw.
Dinsdag 9 april 2019 start 14.00 uur	Dorpswandeling door het oude deel van Voorschoten o.l.v. Jan Sloof: Voorstraat, Treubstraat, Molenlaan en Dorpskerk.
Dinsdag 14 mei 2019 start 14.00 uur	Daslookwandeling in park Cronesteyn in Leiden o.l.v. een IVN natuurgids.
Donderdag 6 juni 2019 (onder voorbehoud)	Rondleiding door Kasteel Keukenhof in Lisse (onder voorbehoud).
Zaterdag 13 juli 2019 start 13.00 uur	Bezoek Berbice, met rondleiding door huis en tuin.
Donderdag 8 augustus 2019 start 13.30 uur	Museum Voorlinden Wassenaar, rondleiding door gebouw (vaste en tijdelijke tentoonstelling) en tuin.
Zaterdag 9 september 2019	Open Monumenten Dag.
Zaterdag 12 oktober 2019 start 13.00 uur	Bezoek met rondleiding Houtzaagmolen. De Salamander Leidschendam.
November 2019	Bezoek Dorpskerk met inleiding over de geschiedenis van de kerk en rondleiding langs bezienswaardigheden in de kerk en op het kerkhof (onder voorbehoud).

Elke excursie wordt telkens een maand tevoren met meer details aangekondigd op de website en in de OGLV nieuwsbrief. ■

Zaterdag 9 februari 2019: Stadswandeling door oud Voorburg met inleiding in museum Swaensteyn

In het museum wordt een korte inleiding gegeven over de historie van Voorburg. Vervolgens maken wij onder leiding van een gids een wandeling langs bijzondere monumenten en panden in en om de Herenstraat. Verteld wordt waarom sommige gebouwen of plekken van belang zijn vanwege hun schoonheid of hun betekenis voor de cultuurhistorie. Inleiding en wandeling nemen in totaal ruim 1 ½ uur in beslag. Na afloop van de wandeling kan op eigen gelegenheid nog een bezoek gebracht worden aan het museum.

Er is plek voor maximaal 40 deelnemers (in twee groepen). Deelname is op volgorde van aanmelding. Na aanmelding (onder vermelding van naam, adres, telefoon, email en al/niet OGLV-lidmaatschap) wordt een bevestiging van deelname ontvangen. Bij meer dan 40 aanmeldingen zal een wachtlijst worden aangelegd.

Deelname aan deze excursie is gratis voor OGLV leden. Niet-leden betalen 5 euro contant ter plekke aan de OGLV-vertegenwoordiger. Entreegeld voor bezoek aan het museum zelf na afloop van de wandeling is voor eigen rekening (MK gratis, volwassenen 3 euro p.p.). Parkeergelegenheid ligt om en nabij de Herenstraat

(blauwe zone, maximaal 2 uur) en op enkele minuten loopafstand onder de snelweg naast station Voorburg (blauwe zone en op zaterdag vrij parkeren). Bereikbaar per bus lijn 45 (richting den Haag), uitstappen bij halte Laan van Heldenburg in Voorburg en dan nog 3 minuten lopen.

Inschrijven via email: vrankrijker@planet.nl voor 25 januari 2019. Contactpersoon: Marijke de Kleijn-de Vrankrijker, telefoon 071-5615855.

Aanvang

13.00 uur verzamelen bij de balie in museum Swaensteyn, Herenstraat 101, 2271 CC Voorburg.

Serie lezingen Focus op Voorschoten

OGLV en het Museum Voorschoten organiseren gezamenlijk een serie lezingen onder de titel Focus op Voorschoten. In het winterseizoen 2018-2019 worden vijf lezingen gehouden over de geschiedenis van Voorschoten en enkele bijzondere onderwerpen. Alle lezingen vinden plaats op woensdag, aanvang 20.00 uur in het Museum Voorschoten, Voorstraat 17.

12 december 2018 Wim van den Eijkel: De geschiedenis van Voorschoten in vogelvlucht.

9 januari 2019 Jan Sloof: De omslag van agrarisch dorp naar de moderne tijd.

13 februari 2019 Carla de Glopper: De rijke archieven van Voorschoten.

Daarna volgen meer thematische lezingen:

13 maart 2019 Jan Sloof: De Voorstraat en Piet van der Plas: De paardenmarkt en de Dorpskerk. Deze lezingen zijn op dezelfde dag.

10 april 2019 Lisette van der Krogt: De zilverfabriek en Berbice.

Kosten: € 6,50 per avond (incl. pauzedrankje). Aanmelding via lezingen@oglv.nl

Idylle aan het water

Op een unieke locatie aan de Vliet in Voorschoten, verscholen tussen landerijen, ligt het historieke en sfeervolle Restaurant Allemansgeest. Het restaurant is volledig gemoderniseerd en heeft een eigentijdse inrichting. U kunt er terecht voor een heerlijke lunch of diner, maar de locatie is ook zeer geschikt voor uw familiefeest, private dinner, zakelijke bijeenkomst of vergadering. Allemansgeest is een officiële trouwlocatie.

De keuken is Frans georiënteerd en op de kaart staan verfijnde gerechten bereid van dagverse seizoenproducten. Naast à la carte kunt u bij Allemansgeest genieten van het Menu du Chef.

Lunch Menu du Chef vanaf € 29,50
Diner Menu du Chef vanaf € 39,50

Van dinsdag t/m zondag bent u van harte welkom voor lunch en diner.

Restaurant Allemansgeest • www.allemansgeest.nl

In samenwerking met Ons Magazijn, zijn wij tegenwoordig ook online te vinden voor boeken, kantoorartikelen, feestartikelen, elektronica en accessoires.

De service van een winkel, het gemak van online bestellen.

Onsmagazijn.nl

